

Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Факультет підвищення кваліфікації і перепідготовки
Кафедра психології

Мисливченко Лілія Миколаївна

**Особливості розвитку обдарованості
у дітей молодшого шкільного віку**

Кваліфікаційна (магістерська) робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійної програми Практична психологія

Науковий керівник:
Василевська Олена Іванівна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри психології

Рекомендовано до захисту
рішенням кафедри психології
Протокол № 16 від «15» травня 2025 р.

Завідувач кафедри

Алла ВОЗНІЮК

Суми – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБДАРОВАНOSTІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Основні підходи до поняття «обдарованість»	6
1.2. Різновиди та ознаки обдарованості.....	13
1.3. Психологічні аспекти обдарованих дітей молодшого шкільного віку.....	23
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	33
2.1. Методики та процедура дослідження особливостей прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку	33
2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку та чинники, які впливають на її прояв.....	41
2.3. Психологічні рекомендації для розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.....	49
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Наразі ми є свідками еволюції соціуму, поступу нашої країни, де все трансформується та перетворюється на щось свіже та нетривіальне. Відтак, суспільство відчуває потребу у фахівцях, здатних блискавично адаптуватися до змін та генерувати новаторські та креативні рішення, щоб майбутнє належало новим ідеям, свіжим підходам та захопливим пропозиціям. Соціум шукає тих, хто здатен стати каталізатором майбутнього, тих, хто віднайде вихід з будь-якої колізії та запропонує оригінальне вирішення проблеми. Тому одним із пріоритетних векторів освіти є культивування всебічно розвиненої, талановитої молоді, адже саме вона є майбутнім нашої держави. Важливу роль у цьому процесі відіграє своєчасне виявлення, підтримка та навчання обдарованих дітей. Саме обдарованість дітей молодшого шкільного віку наразі привертає увагу педагогів, психологів, вчителів.

Для тих, хто уважно відслідковує тенденції у світі, пов'язані з загальним та економічним прогресом різних країн, вже давно очевидно, що найбільших успіхів досягають ті держави, які володіють висококласними кадрами спеціалістів у відповідних галузях, тобто фактично йдеться про інтелектуальний, творчий потенціал кожної країни, підготовку національних кадрів, здатних створювати новітні технології, модернізувати виробництво та розвивати самобутню культуру згідно із суспільними потребами.

Питанням обдарованості дітей займалися зарубіжні і вітчизняні психологи. Відомі дослідження в області психології творчої обдарованості Дж.Гілфорда, П.Торренса, Ф.Баррона, К.Тейлора, Дж.Кэррола, Б.Блума, Ж.Брюно. Психологічні принципи розвитку творчості у дітей молодшого шкільного віку досліджували Н.Н. Подьяков, Д.Н. Узнадзе, А.В. Запорожець.

Отже, актуальність цієї проблеми та її недостатня розробка у сучасній науці визначили **тему дослідження**: «Особливості розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку».

Об'єкт дослідження – обдарованість у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – особливості розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості прояву обдарованих дітей молодшого шкільного віку та розробити психологічні рекомендації щодо її розвитку.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання дослідження**:

1. Визначити основні підходи до поняття «обдарованість».
2. Виокремити та охарактеризувати різновиди й ознаки обдарованості.
3. Розкрити психологічні аспекти обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.
4. Дослідити особливості прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку та чинники, які впливають на її прояв.
4. Розробити психологічні рекомендації щодо розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.

Відповідно до визначених завдань використовувались наступні **методи дослідження**: теоретичні (теоретичний аналіз та синтез, систематизація, порівняння і узагальнення даних наукових джерел); емпіричні методи (спостереження, тестування, стандартизовані методики); методи обробки та інтерпретації даних (метод описової статистики, кількісні та якісні із застосуванням методів математичної статистики); вивчення та систематизація методів, засобів та прийомів психологічного навчання.

Теоретична цінність результатів дослідження полягає у: виокремленні основних підходів до поняття «обдарованість» та основних різновидів обдарованості; аналізі особливостей обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені рекомендації будуть сприяти розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку. Апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати основою моніторингу рівня прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.

Апробація результатів дослідження. Наукові здобутки науково-дослідної роботи були представлені на науково-практичних заходах різного рівня: VII Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні технології в роботі практичного психолога (м. Суми, 30.05.2024); VIII Всеукраїнський науково-практичний форум з нагоди Всеукраїнського дня психолога (м. Суми, 21–27 квітня 2025 р.).

Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри психології та опубліковані у наукових статтях:

1. Мисливченко Л. М. Психологічні аспекти обдарованості дітей молодшого шкільного віку. *Психологічний супровід учасників освітнього процесу: Інноваційні технології в роботі практичного психолога* (матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 30 травня 2024 року, м. Суми) / за заг. ред. А. В. Вознюк, О. Ю. Василеги. [у 2-х ч.]. Ч. 1. Суми: НВВ КЗ СОШПО, 2024. С. 133–138.

2. Мисливченко Л. М. Особливості розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку. *Психологічна допомога: від кризи до ресурсу: збірник наукових праць VIII Всеукраїнського науково-практичного форуму з нагоди Всеукраїнського дня психолога* (21–27 квітня 2025 року, м. Суми) / за заг. ред. А. В. Вознюк, О. Ю. Василега. Суми: НВВ КЗ СОШПО. 2025. С. 138–143.

Структура і обсяг кваліфікаційної (магістерської) роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків, а також списку використаних джерел, що нараховує 76 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 73 сторінки. Робота містить 2 таблиці та 4 рисунки.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБДАРОВАНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Основні підходи до поняття «обдарованість»

Проблематика обдарованості привертає інтерес і увагу дослідників усього світу приблизно на одному рівні з проблемами забруднення навколишнього середовища і новітніми інформаційними технологіями, тобто, є досить актуальною в планетарному масштабі. Гуманітарні та природничі науки накопичили величезну кількість даних, що описують феномен дитячої обдарованості. Концептуально ці підходи не стільки суперечать один одному, скільки доповнюють один одного.

Широке використання у науковій літературі терміна „обдарованість” пов'язано із періодом утвердження педагогіки, а потім і психології як самостійних наук. Коренем слова „обдарованість” є „дар”, тому як в українській, російській, так і в англійській (giften) мовах це поняття має однозначне трактування – подарунок. Цим ніби підкреслюється, що людина володіє чимось таким, що нею не заслужено, не зароблено, а тим, що їй подаровано від народження. Визнаючи можливість існування такого дару, ми визнаємо факт існування індивідуальних розходжень між людьми, які зумовлені не тільки впливом навколишнього середовища та виховання, але й іншими, можливо, на сьогодні ще не відомими чинниками. Природно, що одним із найважливіших питань, яке хвилювало вчених протягом багатьох століть, була проблема походження цього дару.

Обдарованість – це природні схильності до певного виду діяльності і задатки, розвинуті відповідним вихованням, високий рівень розвитку здібностей людини, завдяки чому вона досягає значних успіхів у певних галузях діяльності. Розрізняють обдарованість технічну, художню, артистичну та ін. [37].

Обдарованість розвивається у процесі виховання, навчання, трудової діяльності. Розвиток обдарованості людей залежить від умов матеріального життя суспільства, його культури, панівних у ньому суспільних відносин [42].

Незважаючи на значний досвід роботи з обдарованими дітьми, у світовій науці немає єдиного підходу, по-перше, до визначення самого поняття “обдарованість”, а по-друге, до розробки загальноприйнятої концепції обдарованості.

Так, на думку О. Я. Савченко, обдарованість – це сукупність задатків особистості як передумова розвитку її здібностей до певних видів діяльності.

У свою чергу, Г. Ващенко визначає обдарованість – своєрідне поєднання здібностей у людини, єдність, яке вони складають в своїй взаємодії, що приводить до високих досягнень.

А. Грабовський розглядає обдарованість як підвищений рівень розвитку однієї чи кількох здібностей людини, на основі яких з'являється можливість досягати високих результатів у соціально значущих видах діяльності. Це визначення описує дитячу обдарованість через категорію здібностей, які проявляють себе в діяльності, за цих умов позначений соціальний аспект обдарованості, який обмежений соціальною значущістю. Однак вона може бути виявлена в формі не тільки соціальних потреб, а й соціальної моди. В такому випадку обдарованість не може виконувати своєї прогностичної функції, оскільки завжди буде задовольняти потреби суспільства, але не зможе їх формувати або визначати.

О. Коваленко у своїх дослідженнях зазначає, що Міжнародна асоціація «Американське суспільство дитячої обдарованості» дає визначення, яким офіційно користується педагогічна наука і практика в США: «Обдарованими можна назвати тих дітей, які демонструють високі досягнення в наступних сферах: інтелектуальній, академічних досягненнях, творчого і продуктивного мислення, спілкування або лідерства». Це визначення виявляє: по-перше, однозначну 12 орієнтацію американської науки і практики на ранні досягнення обдарованих дітей як мету освітньої практики; по-друге, високі досягнення є

діагностичною ознакою, за якими дітей відносять до розряду обдарованих; по-третє, поняття обдарованість, на думку американських колег, відноситься тільки до когнітивних здібностей. Художні і рухові здібності не включають до цієї класифікації, але вносять до прояву таланту. З усіх визначень дитячої обдарованості, які були проаналізовані вище, це найбільш педагогічно правильно оформлено, тому що ключова категорія досягнення, через яку описаний об'єкт дослідження, – це також ключова категорія американської науки і практики. Однак, якщо розглядати зміст – це визначення не цілком підходить для того, щоб стати визначальним формулюванням категорії «дитяча обдарованість» в теоретико-педагогічному осмисленні для побудови основ педагогіки дитячої обдарованості саме в силу обмежень, заданих терміном досягнення.

О. М. Пехота розглядає обдарованість як здатність досягати чудових результатів, високих показників в різних сферах.

Обдарованість Б. М. Тепловим розглядалася як якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності. Тобто, обдарованість – це індивідуальне поєднання здібностей, яке дозволяє людині легко, швидко, на якісно іншому рівні здобувати необхідні для успішного виконання діяльності навички та вміння. Проте, обдарованість не зводиться до поєднання навичок і умінь, хоча і вимагає наявності їх в досвіді людини. Обдарованість розвивається на основі вроджених задатків, тобто анатомо- 17 фізіологічних особливостей. Її розвиток відбувається тільки в умовах конкретної діяльності та тісно пов'язане з тими певними вимогами, які пред'являє людині та чи інша практична діяльність. Б.М. Теплов підкреслює, що не має сенсу говорити про «обдарованість взагалі», оскільки обдарованість можлива лише в будь-якій діяльності.

А. Петровський наголошував на багатозначності терміна „обдарованість”, вказував на багатоаспектність проблеми її вивчення. Він визначав обдарованість як:

- 1) якісне своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішне виконання дій;
- 2) загальні здібності;
- 3) розумовий потенціал або інтелект;
- 4) сукупність природних задатків;
- 5) талановитість [39].

Г. Костюк тлумачить обдарованість як індивідуальну своєрідність здібностей людини, вказуючи на значущість природних даних кожної особистості як сили, яка є вихідною внутрішньою спонукою розвитку здібностей. При цьому під здібностями він розуміє „істотні властивості людської особистості, що виявляються у її цілеспрямованій діяльності та зумовлюють її успіх. Природними ж можливостями розвитку, які створюють внутрішні умови для розвитку здібностей людини до певних видів діяльності, він визнає задатки, розглядаючи здібності як реалізовані певною мірою задатки [13].

Н. Лейтес під терміном „обдарованість” розуміє набір здібностей. Він вважає, що дитяча обдарованість виявляється у схильності до праці, у гострій потребі дитини займатися певним видом діяльності. До того ж не будь-яка діяльність розвиває, а лише та, у процесі якої виникають позитивні емоції [26].

Саме емоційні реакції і стан дитини є, на думку Є. Яковлевої, основними формами усвідомлення нею своєї індивідуальності.

За Л. Слободенюк, обдарованість – це не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а ще й сукупність її особистісних характеристик [40].

В. Чудновський і В. Юркевич визначають обдарованість як високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей [5].

На думку дослідника О. Матюшкіна, обдарованість являє собою комплекс інтелектуальних, творчих та мотиваційних чинників. У структурі творчої особистості він виокремлює 5 структурних компонентів: домінуюча роль пізнавальної мотивації; дослідницька, творча активність, яка проявляється у знаходженні нового, у постановці й розв’язанні проблем; можливості

досягнення оригінальних рішень; можливості прогнозування і передбачення; у здатності до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки. При цьому дослідник відзначає принципово важливий, на його думку, момент, що обдарованість, талановитість необхідно пов'язувати з особливостями власне творчої діяльності, проявами творчості, функціонування „творчої людини”.

Д. Богоявленська зазначає, що поняття "обдарованість" можна розкрити лише у межах системного підходу, розуміючи її як системну якість психіки (тут авторка вказує на існуючу проблему: психіки чи особистості?), що має здатність розвиватися впродовж життя людини.

При цьому, спираючись на думку Б. Теплова, Д. Богоявленська зазначає, що обдарованість не можна сприймати як просту суму здібностей: порівняно із здібностями вона постає як нова якість [44].

У світовій психологічній думці сформувалося декілька підходів до проблеми обдарованості, які можна умовно розділити на чотири групи:

психометричний підхід (Г. Айзенк, П. Вернон, Дж. Гілфорд, Дж. Густафсон, Л. Терстоун, Дж. Томсон,),

біологічний підхід (М. Газзаніга, Д. Гебб, М. Дакс, Дж. Леві, А. Лурія, Р. Сперрі),

когнітивний підхід (Л. Кронбах, К. Спірмен, Н. Фрост, Е. Хант),

системний підхід (Г. Гарднер, Дж. Рензулі, Р. Стернберг).

Про складність та неоднозначність проблеми обдарованості свідчить чітко виражена різноманітність у трактуванні самого поняття «обдарованість». У психологічному словнику термін «обдарованість» відзначається багатозначністю і різноманітністю аспектів проблеми цілісного підходу до сфери здібностей. Відповідно подається декілька варіантів визначення поняття обдарованості:

- якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечують успіх виконання діяльності. Спільна дія здібностей, що становлять певну структуру,

дозволяє компенсувати недостатність окремих здібностей через переважаючий розвиток інших;

- загальні здібності або загальні моменти здібностей, що забезпечують широкі можливості людини, рівень та специфічність її діяльності;
- розумовий потенціал або інтелект; цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей і здібностей до навчання;
- сукупність задатків, природних даних, характеристика ступеню вираження та своєрідності закладених природою здібностей;
- талановитість; наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності.

Аналіз традиційних підходів у діагностиці інтелектуальної обдарованості чітко виявив, що ні високий рівень IQ, ні високий рівень навчальних досягнень, ні високий рівень креативності, разом чи окремо, не можуть бути індикатором інтелектуальної обдарованості.

У сучасній психологічній науці не існує єдиного підходу до проблеми обдарованості. Провідні науковці ведуть полеміку про визначення основних критеріїв поняття «обдарованість», структури обдарованої особистості, діагностичних методів визначення обдарованих, поділу на «обдарованих» і «звичайних», природи обдарованості тощо.

Найпоширенішим є визначення німецького психолога В. Штерна. Обдарованість - це загальна здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги; це загальна здатність психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя. Воно зазнало критики, зокрема, з боку англійського психолога Ч. Спірмена, який спрямував свої заперечення проти теологічності штернівського визначення. Незважаючи на це, визначення В. Штерна залишається провідним у сучасному трактуванні проблеми обдарованості.

В. Моляко вважає, що «обдарованість є загальнопоширеним явищем, зумовленим як біологічно, так і соціально-визначеними факторами, вона є біопсихічним потенціалом кожної народженої дитини, який дозволяє цій дитині, в першу чергу, виживати фізично (біологічний вектор) та досягати в соціумі

найбільших успіхів (психологічний вектор)» [16]. Учений визначає обдарованість як системне утворення особистості, що є координатором, регулятором, стимулятором творчої діяльності, сприяє знаходженню таких рішень, які дають можливість людині краще пристосуватись до світу, оточення, інших людей і до себе.

До основних функцій обдарованості В. Моляко відносить: максимальне пристосування до світу, оточення; знаходження рішень у всіх випадках, коли створюються нові, непередбачені проблеми, які потребують саме творчого підходу. Науковець упевнений, що говорити про обдарованість як про унікальне, рідкісне явище було б неправильно, оскільки ситуації, що потребують творчого підходу для їх вирішення, виникають у житті практично кожної людини і досить часто. Отже, кожна людина повинна мати певний потенціал можливостей, що сприяють виживанню. Це стосується і спадкових чинників, і набутого досвіду.

На думку В. Моляко, [16] загальну структуру обдарованості як системного утворення складають біофізіологічні, анатомо-фізіологічні задатки, сенсорно-перцептивні блоки, що характеризуються підвищеною чутливістю, інтелектуальні і мислительні можливості, що дозволяють оцінювати нові ситуації та вирішувати нові проблеми, емоційно-вольові структури, що визначають тривалі домінантні орієнтації, їх штучне підтримання, високий рівень продукування нових образів, фантазія, уявлення тощо.

Таким чином, обдарованість – це певна частина генетичних і набутих з досвідом можливостей людини адаптуватися до життя. Звідси впливають й основні функції обдарованості: максимальне пристосування до довкілля, оптимальний пошук рішення у всіх випадках, коли створюються нові, непередбачувані проблеми, які вимагають саме творчого підходу.

Визначення обдарованості дитини - складне завдання, під час вирішення якого слід використовувати як результати всебічного психологічного обстеження, і інформацію про шкільні, і позашкільні досягнення дитини, отримані шляхом опитування батьків, вчителів, однолітків. Лише такий

комплексний підхід до діагностики визнається усіма науковими концепціями при збереженні дискусійності питання про структуру і чинниках розвитку обдарованості.

Питання про природу обдарованості фактично залишається відкритим, і на даному етапі розвитку психології дослідники в основному вивчають феноменологію дитячої обдарованості, з'ясовують її структурні компоненти, підбирають адекватні методи діагностики і створюють індивідуальні програми розвитку обдарованості в дитячому віці.

1.2. Різновиди та ознаки обдарованості

Обдарованість типологізують за різними критеріями. Наприклад, український психолог Юрій Гільбух на основі аналізу пізнавальних особливостей дитини виокремлює такі типи обдарованості:

- природничі теоретики (спрямованість пізнавального інтересу на осмислення абстрактних ідей, схильність до природничих знань);
- природничі прикладники (спрямованість пізнавального інтересу на розв'язання складних конструкторсько-технічних завдань, моделювання);
- гуманітарії (спрямованість пізнавального інтересу на мови, суспільні науки, літературу).

У результаті досліджень російських психологів під керівництвом Леоніда Венгера зафіксовано такі здібності обдарованих дітей:

- уміння самотійно аналізувати ситуацію (виявляти наочні засоби, суттєві для вирішення завдань);
- розвиток децентрації (здатності змінювати власну точку відліку при вирішенні завдань, уміння ставити себе на місце іншої людини під час спілкування);
- розвиток задумів (уміння створювати ідею майбутнього продукту і план її реалізації).

Американські психологи (Іллінойський університет) під керівництвом М. Карне найголовнішими вважають такі показники обдарованості:

1. Інтелектуальна обдарованість. Виявляється у допитливості, спостережливості, точному мисленні, винятковій пам'яті, потязі до нового, глибині занурення у справу.

2. Обдарованість у сфері академічних досягнень.

3. Творча обдарованість. Дитина допитлива, самостійна, незалежна у міркуваннях; виявляє здатність глибоко занурюватись у справу, що її цікавить, та домагатися значної продуктивності діяльності; у заняттях та іграх схильна до точності дій, завершеності; легко змінює способи поведінки і діяльності в обставинах, що змінюються.

4. Обдарованість у сфері спілкування. Виявляє лідерські нахили, здатність до гнучкого спілкування, впевненість у собі серед знайомих і незнайомих людей; ініціативна, бере на себе відповідальність за інших.

Обдарована дитина – дитина, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності. Обдарованість дитини іноді важко відрізнити від навченості, яка є результатом підвищеної уваги батьків і педагогів до розвитку дитини. Це особливо яскраво виявляється при порівнянні рівня розвитку дітей із сімей з високим соціальним та освітнім статусом і дітей з родин, які не приділяють належної уваги розвитку дитини.

Обдаровані діти наділені високим творчим потенціалом і високим рівнем розвитку здібностей. Здебільшого найважливішими характеристиками обдарованих дітей вважають:

- надзвичайно ранній вияв високої пізнавальної активності й допитливості;
- швидкість і точність виконання розумових операцій, що зумовлене стійкістю уваги та оперативною пам'яттю;
- сформованість навичок логічного мислення;
- багатство активного словника;
- швидкість і оригінальність вербальних (словесних) асоціацій;
- виражена установка на творче виконання завдань;

- розвиток логічного мислення й уяви;
- володіння основними компонентами уміння вчитися.

Виділяють три основні риси обдарованих дітей:

1. Пізнавальна потреба.

- а) активність-дитина постійно шукає зміни вражень, нову інформацію.

Чим більше він довідається, тим більше йому хочеться знати.

- б) потреба в самому процесі розумової діяльності

- в) задоволення від розумового напруження

2. Інтелект.

Характеризується конкретністю мислення і здатністю до абстракцій.

- а) швидкість і точність виконання розумових операцій, зумовлених стійкістю уваги і прекрасною оперативною пам'яттю.

- б) сформованість навичок логічного мислення, прагнення до міркування, узагальнення, виділення головного, класифікаціям.

- в) багатство словника, швидкість і оригінальність словесних асоціацій

3. Креативність (творчої)

- а) особливий склад розуму

- б) установка на творче виконання завдання

- в) розвиненість творчого мислення і уяви.

Відповідно до теорії психологічної науки, чинниками, за якими здійснюється психічний розвиток дитини, є: природні передумови; соціальні умови життя; система саморозвитку.

Визначають два основні типи обдарованості: загальна (розумова); спеціальна (соціальна, моторна, практична, художня).

Три головні види обдарованості: академічна, що виявляється в швидкості та легкості опанування значного обсягу готових знань; інтелектуальна, що полягає в особливій розумовій самостійності, у підвищеній критичності мислення, здатності самостійно глобально, по-філософськи осмислювати складні інтелектуальні проблеми; творча, тобто здатність до творчої самореалізації в різних галузях життєдіяльності.

Ознаки обдарованості - це ті особливості обдарованої дитини, які проявляються в його реальній діяльності та можуть бути оцінені на рівні спостереження за характером його дій. Ознаки явної (виявленої) обдарованості зафіксовані в її визначенні і пов'язані з високим рівнем виконання діяльності.

Ознаки обдарованості, які виокремлюються більшістю дослідників:

- підвищена пізнавальна активність (О. М. Матюшкін, Н. С. Лейтес, Р. О. Семенова-Пономарьова, Г. Уолберг, С. Рашер, Дж. Пакерсон),
- здатність тривалий час концентрувати увагу на проблемі та пошуках її розв'язання (Л. І. Туктаєва, Ю. З. Гільбух, О. М. Матюшкін, Р. О. Семенова-Пономарьова),
- підвищений рівень розумового розвитку (Ю. З. Гільбух, Р. О. Семенова-Пономарьова),
- підвищена потреба в розумових навантаженнях, здатність отримувати задоволення від процесу пошуку розв'язання завдань (Л. І. Туктаєва, Ю. З. Гільбух, Н. С. Лейтес),
- раннє усвідомлення мети і цілей своєї діяльності (Ю. З. Гільбух, Г. Уолберг, С. Рашер, Дж. Пакерсон, Р. Екберт),
- раннє оволодіння знаннями у вибраній спеціальності,
- виявлення високого інтелекту, здатності мислити, хороша пам'ять уже в ранньому дитинстві (Ю. З. Гільбух, Р. О. Семенова-Пономарьова, Г. Уолберг, С. Рашер, Дж. Пакерсон),
- яскраво виражена незалежність, надання переваги індивідуальній роботі перед груповою, індивідуалізм (Ю. З. Гільбух),
- почуття самоповаги, самоусвідомлення, творчої сили та вміння контролювати себе (Ю. З. Гільбух),
- намагання дружити та контактувати з людьми значно старшими за себе,
- емпатія, здатність розуміти почуття та потреби інших людей (О. М. Матюшкін, П. Торренс, Л. Холл),
- висока сенситивність до новизни стимулу (О. М. Матюшкін),

- здатність до передбачення, глибинного прогнозування, розвинуті фантазія, інтуїція, бажання побачити проблему під незвичним кутом зору (О. М. Матюшкін, Л. І. Туктаєва),
- здатність до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки (О. М. Матюшкін),
- здатність вийти за рамки завдання (Д. Б. Богоявленська, Л. І. Туктаєва) [48].

В. Моляко вважає, що прояви обдарованості можуть бути зафіксовані за такими показниками: домінування інтересів і мотивів; емоційна зануреність у діяльність; воля (прагнення) до успіху; загальна та естетична задоволеність від процесу та продуктів діяльності; розуміння сутності проблеми, задачі, ситуації; інтуїтивне розв'язання проблеми („позалогічне”); стратегіальність в інтелектуальній поведінці (особистісні можливості продукувати проекти); багатоваріантність рішень; швидкість оцінок, рішень, прогнозів; мистецтво знаходити, обирати (винахідливість, кмітливість).

У структурі творчої обдарованості, В. Моляко виділяє шість її основних параметрів, а саме:

- I – сферу реалізації обдарованості, її переважаючий тип;
- II – вияви творчості;
- III – вияви інтелекту;
- IV – динаміку діяльності;
- V – рівні досягнень;
- VI – емоційну забарвленість [13].

У кожному з названих параметрів автором виокремлюються основні визначальні ознаки. Серед типів творчої діяльності він виділяє:

- а) науково-логічну;
- б) техніко-конструктивну;
- в) образно-художню;
- г) вербально-поетичну;
- д) музично-рухову;

- е) практично-технологічну;
- ж) ситуативну (спонтанну та розсудливу).

Прояви творчого пошуку можуть бути представлені за такими ознаками:

- а) реконструктивна творчість;
- б) комбінаторна творчість;
- в) творчість через аналогії.

Прояви інтелекту фіксуються через:

- а) розуміння і структурування вихідної інформації;
- б) постановку задач;
- в) пошук і конструювання рішень;
- г) прогнозування рішень (розробка задумів рішення), гіпотез.

Динаміку рішень і творчої діяльності загалом визначають такі основні типи: а) повільний; б) швидкий; в) надшвидкий.

Рівні досягнень можуть бути визначені за тими завданнями, що ставить перед собою суб'єкт, чи за самими досягнутими успіхами. При цьому автор зупиняється на трьох умовах:

- а) бажання перевищити існуючі досягнення (зробити краще, ніж воно є);
- б) досягнути результату вищого порядку;
- в) реалізувати над завдання (програму максимум) – на межі фантастики.

І нарешті, відповідно до емоційного реагування на виконання діяльності можна виділити три типи: а) натхненний, б) упевнений; в) той, що має сумніви.

Представлена структура дозволяє описати різні види обдарованості, їх домінуючі характеристики, своєрідність поєднання найважливіших якостей. Автор упевнений, що всі характеристики, що описують творчу обдарованість, мають безпосереднє відношення і до різних видів спеціальної обдарованості – наукової, технічної, педагогічної, художньої тощо, за умови урахування домінантних якостей, що є специфічними для творчості у конкретній сфері людської діяльності.

Основним структурним компонентом обдарованості є здібності. Здібності відрізняють одну людину від іншої; на відміну від дефектів, вони забезпечують успіх у діяльності; здібності не можна зводити до знань, умінь і навичок.

Здібності - індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання певної продуктивної діяльності, не зводяться до знань, умінь і навичок, але забезпечують легкість і швидкість їх засвоєння та набуття.

Дослідників особливо цікавлять такі загальні здібності, як інтелект, креативність, наочність.

Здібності класифікують за різними критеріями. За видом психічних функціональних систем їх поділяють на сенсомоторні, перцептивні, атенційні, мнемічні, імажитивні, розумові, комунікативні; за основним видом діяльності - на наукові (математичні, лінгвістичні та ін.), творчі (музичні, літературні, художні), інженерні тощо [6].

Здібності мають синтетичний характер - природний і соціальний, наділені складною комплексною структурою, завдяки якій набувають можливості компенсації. Відносна нерозвиненість якоїсь здібності не виключає успішності оволодіння діяльністю загалом. І навпаки - наявність ізольованої здібності не гарантує успішності. Здібності співіснують, взаємодіють і сприяють появі обдарованості.

Таким чином, за питанням про співвідношення обдарованості та спеціальних здібностей стоїть ще більш фундаментальна проблема - проблема співвіднесення загального і спеціального розвитку, що особливо важливо для дитячої педагогічної психології. У генетичному плані співвідношення між загальним і спеціальним розвитком, а відповідно - між обдарованістю і спеціальними здібностями - з віком змінюється. Застосування кожного з цих психологічних понять є правомірним, утім, не слід забувати про їхній відносний характер, адже спеціальні здібності як генетично, так і структурно пов'язані з обдарованістю, а обдарованість конкретно проявляється в спеціальних здібностях і розвивається в них.

Обдарованість і здібності людей відрізняються не в кількісному, а в якісному відношенні. Якісні відмінності обдарованості виражаються не тільки в тому, що одна людина обдарована в одній сфері, а інша - в другій, а й у рівні сформованості обдарованості. Пошук у здібностях якісних відмінностей - важливе завдання психології. Мета дослідження обдарованості полягає не в ранжуванні людей за рівнем обдарованості, а в розробленні способів наукового аналізу якісних особливостей обдарованості та здібностей. Основне питання не в тому, наскільки обдарована чи здібна конкретна людина, а в тому, якими є обдарованість, здібності цієї людини

Важливою характеристикою обдарованості є креативність — здатність до творчості. Згідно із психологічними дослідженнями основою обдарованості є закладений від народження творчий потенціал, який розвивається впродовж усього життя людини.

При вивченні креативності як процесу виокремлюють різні стадії, рівні й типи творчого мислення. В. Воллес, використовуючи дані самоспостереження відомих учених, розмежував такі стадії творчого мислення: підготовка, дозрівання, натхнення і перевірка істинності.

У психології виділено два основні напрями вивчення креативності. По-перше, по результатах (продуктах), їх кількості і значущості. По-друге, креативність розглядається як здатність людини відмовлятися від стереотипних способів мислення.

Креативність розглядають і як здібність до загостреного сприйняття вад, прогалин у знаннях, елементів дисгармонії тощо. Саме з відчуття труднощів починається творчий акт. Далі відбуваються пошуки рішень і формулювання гіпотез. Для вимірювання креативності Торренс створив вербальні та образні (з взаємозамінними варіантами) тести за показниками побіжності, гнучкості, оригінальності і досконалості. На їх основі він запровадив узагальнену шкалу творчих здібностей.

Викладена характеристика прояву творчих здібностей відображає його основу - конструктивний аспект, як створення нового, оригінального продукту,

нестандартне бачення у відомому будь-яких нових можливостей його функціонування, або включення, як частини, в якусь нову систему, а також можливість продумувати необмежену кількість ідей.

Поєднання здібностей, які є основою таланту, в кожному випадку буває особливим, властивим тільки певній особистості. Про наявність таланту слід робити висновок за результатами діяльності людини, які мають вирізнятися принциповою новизною, оригінальністю підходу. Талант людини спрямований потребою у творчості.

Наявність в основі інтелектуальної обдарованості складніших психологічних механізмів, ніж здібність до конвергентного або дивергентного мислення, підтверджують результати досліджень становлення обдарованої особистості. Так, А. де Гроот дійшов висновку, що будь-який творчий продукт - це результат не інтуїтивного осяяння, вродженої геніальності тощо, а специфічного саморозвитку особистості, пов'язаного з тривалим накопиченням і диференціацією корисного для даної галузі діяльності досвіду.

Найвищий рівень розвитку здібностей називають геніальністю. Про геніальність кажуть тоді, коли творчі досягнення людини складають цілу епоху в житті суспільства, розвитку культури. Геніальних людей дуже мало. Прийнято вважати, що за всю п'ятитисячну історію цивілізації їх було не більше 400 осіб. Високий рівень обдарованості, який характеризує генія, неминуче пов'язаний із незвичайністю в різних галузях діяльності. Серед геніїв, які досягли подібного універсалізму, можна назвати Арістотеля, Леонардо да Вінчі, Р. Декарта, Г. Лейбніца, М.В.Ломоносова. Наприклад, М.В.Ломоносов досягнув видатних успіхів у різних галузях знань: хімії, астрономії, математиці і водночас був художником, літератором, чудово знав поезію. Але це не означає, що всі індивідуальні якості генія розвинені однаковою мірою. Геніальність, як правило, має свій «профіль», певна сторона в ній домінує, певні здібності виявляються яскравіше.

Поняття «геніальність» тісно пов'язане з обдарованістю, креативністю і раннім розвитком. Геніальність і обдарованість іноді вважають синонімами,

розуміючи як геніальність особливо рідкісні й видатні досягнення. Обдарованість, зокрема в контексті здібності до навчання або творчого таланту, визначають менш строго. Геніальність (лат. *genialis* - властивий генієві, плідний) - здатність отримувати результати у певній сфері діяльності, які зумовлюють корінні зрушення, впливають на діяльність інших людей протягом тривалого часу.

Як довели сучасні дослідження, учених, художників і фахівців, що вирізнялися надзвичайною продуктивністю або творчими здібностями, крім високого інтелекту об'єднували деякі особистісні риси, мотивація до роботи і перцептивний стиль.

Вирішальне значення у підвищеній творчій віддачі відіграє не надзвичайний природний дар, а велике прагнення до реалізації, дуже сильна установка, що стимулює до безперервних пошуків. Часто генії довго не можуть виявити, в якій галузі вони обдаровані. Головними у феномені геніальності є підвищений тонус, здатність до концентрації, потужність життєвих сил. Вивчаючи генетичні передумови геніальності, вчені зосереджуються на особливостях обміну речовин, гормонального балансу, що можуть підвищувати продуктивність діяльності [49].

Отже, обдарованість – загальнопоширене явище, зумовлене як біологічно, так і соціально-визначеними факторами. Обдарованість – біопсихічний потенціал кожної дитини, який дозволяє виживати фізично (біологічний вектор) та досягати в соціумі найбільших успіхів (психологічний вектор). Обдарованість – системне утворення особистості, що є координатором, регулятором, стимулятором творчої діяльності.

Важливою характеристикою обдарованості є креативність — здатність до творчості. Згідно із психологічними дослідженнями основою обдарованості є закладений від народження творчий потенціал, який розвивається впродовж усього життя людини. Кожна людина володіє творчими здібностями. Однак міра творчих здібностей різна.

1.3. Психологічні аспекти обдарованих дітей молодшого шкільного віку

Психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому шкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку - навчанням у початковій школі. На цьому віковому етапі провідною діяльністю стає навчання, основою якого є пізнавальний інтерес і нова соціальна позиція.

Молодший шкільний вік, як відомо, охоплює період життя дитини від 6-7 до 10-11 років. Основою для його визначення є час навчання дітей у початкових класах.

Нижня межа цього вікового періоду (6-7 років) пов'язана з переходом до навчання як систематичної та цілеспрямованої діяльності. У перші його місяці ознаки дошкільного дитинства поєднуються з ознаками школяра. Часом це поєднання є досить суперечливим, що проявляється у невідповідності можливостей дитини вимогам життя, особливо вимогам школи і батьків.

Молодший шкільний вік розділяє “симптом утрати безпосередності”, який свідчить, що між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає новий момент - з'ясування, що дасть дитині конкретна діяльність. Цей симптом виявляється як внутрішня орієнтація в тому, який сенс може мати для малюка здійснення діяльності: задоволення чи незадоволення своїм місцем у стосунках із дорослим, іншими дітьми. Так уперше виникає емоційно-сміслова орієнтувальна основа вчинку.

Початок шкільного навчання знаменує собою зміну способу життя дитини. Це принципово нова соціальна ситуація розвитку особистості. Перехід до шкільного життя пов'язаний зі зміною провідної діяльності з ігрової на навчальну. Дитина починає усвідомлювати, що вона виконує суспільно важливу діяльність - вчиться - і значущість цієї діяльності оцінюють люди, які оточують її. Якщо гра дошкільника була необов'язковою і батьки могли будь-коли її припинити, з різних причин вважаючи, що дитині вже досить гратися, то навчання є обов'язковою діяльністю, до якої дорослі ставляться з особливою повагою.

У молодшому шкільному віці відбувається зміна провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової. Шкільне життя вимагає систематичного та обов'язкового виконання дитиною багатьох правил. Вона повинна вчасно приходити в школу, дотримуватися правил шкільного життя, виконувати завдання на уроці та вдома, долати труднощі в навчальній роботі тощо. Дотримання цих правил вимагає вміння регулювати свою поведінку, підпорядковувати довільну діяльність свідомо поставленим цілям.

Зміна соціальної ролі дитини, поява нових обов'язків позначається на стосунках з однолітками і вчителями. Спочатку вона захоплена тільки навчанням, мало вступає в контакт з однолітками і певний час відчуває себе чужою, хоч ще недавно у дитячому садку постійно спілкувалася з ними. Стосунки молодших школярів з однолітками регламентовані переважно нормами “дорослої” моралі, тобто успішністю у навчанні, виконанням вимог дорослих. Характерною ознакою взаємин молодших школярів є те, що їхня дружба заснована, як правило, на спільності зовнішніх життєвих обставин і випадкових інтересів (сидять за однією партою, живуть в одному будинку, в одному мікрорайоні тощо).

Життя в школі пов'язане з особистістю вчителя. Його позиція стосовно дитини відрізняється від позиції батьків чи вихователя з дитячого садка, який певною мірою перебирав на себе функції батьків. Стосунки школяра з учителем складаються тільки в процесі навчальної діяльності, є жорстко регламентованими організацією шкільного життя, а відповідно — більш діловими і стриманішими. У зв'язку з цим дуже важливими для педагога є знання особливостей дошкільника, щоб уже в перші дні навчання допомогти йому повноцінно включитися в нове життя.

Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (пристосування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників). Школяр потрапляє в зовсім нову для нього групу ровесників-однокласників, яка через відсутність спільно

розподіленої навчальної діяльності є дифузною (взаємопроникненою). Цією групою керує педагог. Порівняно з вихователем дитячого садка він є більш референтним (авторитетним) для дітей, оскільки, використовуючи арсенал оцінок, впливає на їхні стосунки з іншими дорослими, передусім з батьками, формує ставлення дорослих до дитини та її ставлення до себе як до “іншого”. Фактором розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення дорослих до успішності, дисциплінованості, старанності дитини.

Провідною діяльністю молодшого школяра стає навчальна діяльність, яка з першим кроком до школи опосередковує систему його стосунків з навколишнім світом. Але мине чимало часу, поки молодший школяр опанує її. Це не відбувається стихійно, як у минулому під час оволодіння грою, а потребує його великих особистісних зусиль, допомоги дорослих, насамперед педагога.

Провідне місце серед методів навчання належить проблемному і дослідницькому підходам, застосування яких у поєднанні з іншими сприяє творчому розвитку обдарованих учнів, зростанню їхнього інтелектуального потенціалу. Великі можливості для застосування дослідницького методу надає навчання у межах інтегрованого курсу за допомогою методу проектів. В англійській школі на старшому етапі широко застосовується метод самостійних розробок проектів, при якому учні, користуючись лише консультаціями вчителя, самі визначають предмет дослідження, складають план його реалізації, підбирають необхідні джерела і здійснюють дослідження. У цій роботі великої допомоги надають викладачі вищих навчальних закладів, працівники бібліотек, музеїв та інші [56].

Важливу роль у навчанні обдарованих відіграють випускні іспити, які складають не всі учні. Залежно від успішності учнів поділяють на тих, хто буде складати іспити, і тих, хто не буде (приблизно 40%). Іспити диференційовані, тобто більш здібним учням дозволяється складати іспити на більш високому рівні, інші учні отримують можливість складати іспити відповідно до своїх здібностей і успішності.

Серед можливих методів навчання обдарованих дітей можна виділити як особливий – менторство – індивідуальне навчання, яке полягає в тому, що ментор (вихователь) індивідуально працює з дитиною тривалий час, формуючи її особистісні якості, інтелект не як учитель, а як товариш. Е. Торранс зазначав, що дитина, вихована в умовах менторства, має набагато більший, ніж в однолітків, коефіцієнт інтелекту, в неї швидше формується „Я”-образ, адекватніша самооцінка. Ментор може періодично збирати вихованців у групу, проводити процес навчання класичним методом.

Здібності проявляються не за лекалами. Кожна дитина має свій унікальний шлях психологічного росту: стрімкий, відповідний загальноприйнятому, сповільнений, плавний, злагоджений, неоднорідний.

З огляду на це, критично важливо відмовитися від упередження про обдарованих дітей як про однотипну групу школярів. Діти з особливими талантами значно різняться між собою за типами обдарованості, структурою одного й того ж типу, способом вираження, що залежить від статі, умов становлення, соціального кола, культурного контексту тощо.

Н. Лейтес виділяє три категорії обдарованих дітей:

1. Діти з прискореним розумовим розвитком – це діти, які за однакових умов різко виділяються високим рівнем інтелекту, особливо вони помітні у молодших класах. За даними психологів, прискорений розвиток інтелекту завжди пов'язаний з великою розумовою активністю та пізнавальною потребою.

2. Діти з ранньою розумовою спеціалізацією – це діти, у яких при звичайному рівні інтелекту спостерігається особливе (тяжіння), інтерес до якого-небудь окремого навчального предмета (галузі науки чи техніки). Така дитина (часто починаючи з середніх класів) захоплюється математикою, фізикою, біологією, мовою чи літературою, історією або якимось іншим предметом. Вона може виділятися, значно випереджаючи своїх ровесників, легкістю засвоєння специфіки матеріалу, поглибленістю інтересу до нього. Уроки з інших предметів можуть її обтяжувати.

3. Діти з окремими ознаками нестандартних здібностей не виділяються розумовими особливостями, не випереджають ровесників у загальному розвитку інтелекту і не демонструють яскравих успіхів з того чи іншого навчального предмета, однак вирізняються особливими якостями окремих психологічних процесів (надзвичайна пам'ять на об'єкти, багатство уяви, здатність до спостережень, особлива оригінальність і самостійність суджень, неординарність рішень різних проблем, спрямованість на певну діяльність).

Серед таких школярів зустрічаються учні з нелегким характером: незалежні, вперті, недостатньо контактні. Важливою проблемою для педагогічних працівників та батьків є виявлення, розпізнання потенційних можливостей розвитку дитини у майбутньому. Розвиток творчих здібностей необхідно розпочинати з ранніх років, використовуючи наявні схильності дитини до певного виду діяльності. Саме ці схильності, на думку Н. Лейтеса, є секретом дитячої обдарованості. Дослідником робиться важливий висновок: чим раніше починається розвиток здібностей і талантів, тим більше шансів для їх розкриття.

Стосовно школярів можна виділити низку ознак, що засвідчують про можливу обдарованість в тій або іншій сфері: легкість навчання і засвоєння навчального матеріалу; тривала концентрація уваги, багатий словниковий запас, здатність до абстрактного мислення; схильність до дискусії з учнями і педагогами, неприйняття суворих вимог дисципліни; допитливість, винахідливість, наполегливість, цілісність, високі ідеали; підвищене почуття гумору, гостра реакція на несправедливість тощо.

Виявлення дітей з неординарними здібностями – це спільна робота шкільного психолога і вчителя. Існує велика кількість психологічних тестів для виявлення різних видів обдарованості: психомоторної, інтелектуальної, творчої, у сфері спілкування. Наведемо основні ознаки обдарованої дитини: висока пізнавальна активність оригінальність ідей та творчих продуктів випередження за розумовим розвитком своїх однолітків гнучкість мислення, розвинена фантазія, здатність бачити проблему під незвичним кутом зору ранній розвиток

мовлення (дитина має великий словниковий запас, починає рано читати) надання переваги спілкуванню з дорослими та старшими дітьми, оскільки з однолітками нецікаво підвищена потреба в інтелектуальних або творчих навантаженнях, отримання задоволення від цього надання переваги індивідуальній роботі над груповою здатність до довготривалої концентрації уваги на цікавій діяльності схильність виходити за межі поставленого завдання.

Творчі здібності дитина накопичує в навчальній, трудовій діяльності, спілкуванні, у вільній грі. Так, наприклад, творчість в грі дозволяє дитині створювати будь-який продукт, реалізувати бажаний задум, продукувати безліч ідей. Дитина почуває себе вільною, вона не скута досвідом, знаннями, будь-якими заборонами, що не дозволяють вільно розпоряджатись матеріалами, об'єктами, тощо. Через такий тренінг проходить кожна дитина і кожному він необхідний, бо, вільно розпоряджаючись різними об'єктами, дитина вчиться бачити не тільки стандартні способи їх використання.

Творчість є складним, багато в чому непізнаним процесом, у якому задіюються особливі індивідуально-психологічні властивості людини. Саме вони надають результатам її старань унікальності, цінності, неповторності. У поглядах на цю проблему в психологічній науці існує як мінімум три підходи до проблеми творчих здібностей.

Уже в дитячому віці можуть виявитися перші ознаки таланту в галузях музики, математики, лінгвістики, техніки, спорту тощо. Разом з тим талант може проявитись і пізніше. Формування і розвиток таланту значною мірою залежить від суспільно-історичних умов життя і діяльності людини. Талант може проявитися в усіх сферах людської праці: в організаторській і педагогічній діяльності, в науці, техніці, в найрізноманітніших видах виробництва. Для розвитку таланту велике значення мають працьовитість і наполегливість. Для талановитих людей характерна потреба в занятті певним видом діяльності, яка часом виявляється у пристрасі до обраної справи.

Важливою особливістю сучасного розуміння обдарованості є те, що вона розглядається не як статична, а як динамічна характеристика (Ю. Бабаєва, Д. Богоявленська, О. Савенков і ін.).

Обдарованість реально існує лише в русі, у розвитку. Таке розуміння призвело до створення теоретичних моделей обдарованості, у яких поряд із чинниками, що характеризують потенціал особистості, представлені фактори середовища.

До таких, наприклад, можна віднести „мультифакторну модель обдарованості” Ф. Монкса. Вона цікава тим, що автор не розділяє креативність та інтелект. Він пропонує дещо інші параметри: мотивацію, креативність та виключні здібності. Така модель відрізняється універсальністю: вона дозволяє пояснювати часткові прояви обдарованості у різних сферах (спеціальна обдарованість).

Крім того, Ф. Монкс доповнює модель трикутником „сім’я – школа – однолітки”, акцентуючи цим увагу на аспекті розвитку обдарованості.

Отже, „мультифакторна модель обдарованості” Ф. Монкса складається з таких параметрів обдарованості: мотивація, креативність, виключні здібності. Модифікований варіант моделі має складатися з таких параметрів обдарованості, як інтелектуальні здібності, розвиток яких перевищує середній рівень, креативність, наполегливість (мотивація, орієнтована на завдання). Однак її слід доповнити „Я” – концепцією та рівнем самоповаги.

Найбільш поширеним підходом є розподіл на загальну та особливу обдарованість. Наприклад, Л.С. Рубінштейн визначає загальну обдарованість як рівень загальних здібностей, що виявляються у здатності до навчання; а спеціальну – як рівень спеціальних здібностей, таких як технічні, музичні та інші, котрі потрібні для виконання певного виду діяльності на найвищому рівні [24]. Ефективність пошуку ключових рішень залежить від рівня передбачення, або антиципації, кожного наступного кроку, а також прогнозування його наслідків. Глибина передбачення є невід’ємним елементом загальної обдарованості.

В.С. Юркевич виокремлює такі види обдарованості: художня, інтелектуальна, академічна, обдарованість у сфері соціальних взаємин, психомоторна, творча.

Художня обдарованість - проявляється у значних досягненнях у художній діяльності - музиці, танцях, живописі, скульптурі, сценічному мистецтві.

Дитина виявляє великий інтерес до візуальної інформації; запам'ятовує побачене з найдрібнішими деталями; багато часу присвячує малюванню чи ліпленню; ставиться дуже серйозно до своїх художніх занять і отримує від них велике задоволення; демонструє вміння, що випереджають її вік; оригінально використовує засоби художньої виразності; експериментує з нестандартними матеріалами; усвідомлено будує композицію картин чи малюнків; її роботи відзначаються великою кількістю деталей; роботи характеризуються відмінною композицією, конструкцією та кольором; твори оригінальні та несуть на собі печатку індивідуальності.

Дитина виявляє незвичайний інтерес до музичних занять; чуйно реагує на характер і настрій музики; легко повторює короткі ритмічні уривки; впізнає знайомі мелодії з перших звуків; із задоволенням підспівує; визначає яка з цих двох нот нижча або вища.

Цей процес пов'язаний зі здатністю генерувати свіжі, як на суб'єктивному, так і на об'єктивному рівнях, ідеї, застосуванням нешаблонних стратегій для розв'язання проблем, сприйнятливостю до ключових та найбільш перспективних методик пошуку рішень у конкретній сфері, відкритістю до будь-яких інновацій та інших чинників.

У психологічній науці концепт "інтелектуальна обдарованість" є багатограним, що зумовлено різноманітністю критеріїв, на основі яких людину визначають як інтелектуально здібну.

Н. С. Лейтес виокремлює три типи дітей з ознаками інтелектуальної обдарованості.

Обдарованість у царині академічних здобутків. З аналізу останніх досліджень науковці звертають увагу на недостатню вивченість питання проявів

академічної обдарованості; відсутність однозначного підходу до розуміння цього типу обдарованості; невизначеність розмежування академічної та інтелектуальної обдарованості, а також відсутність чітких критеріїв її діагностики. Наприклад, Г. Тарасова не розмежовує поняття академічної та інтелектуальної обдарованості, використовуючи термін "академічна обдарованість" як одну з форм прояву розумової обдарованості.

Обдарованість у сфері соціальних взаємин проявляється у лідерських якостях, здатності до гнучкого спілкування, впевненості у собі як серед знайомих, так і серед незнайомих; ініціативності, умінні нести відповідальність за інших. Лідерство загалом визначається як тенденція до домінування та підпорядкування, впливу та послідовності у системі міжособистісних взаємин у групі. Лідером вважається член групи, за яким інші члени визнають право приймати рішення у важливих для них ситуаціях, рішення, що стосуються їхніх інтересів та визначають напрямок і характер діяльності всієї групи.

Психомоторна (спортивна) обдарованість проявляється вельми яскраво, виключно у спортивних здібностях, що щільно пов'язані зі швидкістю та точністю рухів.

У контексті середньої загальноосвітньої школи не викликає особливого зацікавлення. Учні зі спортивною обдарованістю нерідко не надто добре навчаються. Це зумовлено передусім нестачею часу та відповідного бажання. Якщо в школярів, котрі захоплюються спортом, сформувати належну мотивацію, тобто натхнення, то вони, як правило, здатні чудово навчатися.

Психічний та особистісний поступ дитини в молодшому шкільному віці визначається специфікою соціальної ситуації розвитку - навчанням у початковій школі. На цій віковій фазі провідною діяльністю стає навчання, фундаментом якого є пізнавальний інтерес та нова соціальна позиція.

Варто відзначити, що обдаровані діти стикаються і з рядом проблем:

- підвищена емоційна чутливість: події, які несуттєві для однолітків, стають джерелом потужних переживань для обдарованих учнів. Ці діти часто відчують себе надмірно відповідальними за результат своєї діяльності,

переконані, що тільки вони є причиною успіхів та невдач, що часто спричиняє необґрунтоване почуття провини, інколи й депресивні стани;

- труднощі у взаємодії з однолітками через недостатнє формування волевих якостей, брак соціальної рефлексії та відсутність навичок поведінки в умовах шкільного середовища;

- невідповідність між фізичним, інтелектуальним та соціальним розвитком: обдаровані діти охочіше спілкуються з старшими за віком. Через фізичну нерозвиненість їм важко стати неформальними лідерами;

- значний ризик соціальної ізоляції та відчуження з боку однолітків.

Окрім тих дітей, чиї видатні здібності очевидні, є також ті, чий прискорений розвиток та особливі таланти не знаходять розуміння серед дорослих, не сприймаються ними, здаються пересічними, навіть не відповідаючи тим зразкам обдарованості, що закріпилися у суспільній свідомості.

Психологи виокремили чотири причини неможливості реалізації обдарованості:

- сенсорні вади (сліпота або глухота);
- неякісне викладання та недосконалі навчальні програми, що не відповідають потребам обдарованих дітей;
- соціальні корені: у сім'ях з низькими вимогами розвиток дітей не стимулюється їхнім оточенням, через що вони не схильні надавати значення освіті;
- психологічні передумови, які заважають реалізації здібностей.

Розроблено соціально-спрямовану модель обдарованого учня, що є спробою окреслити та плекати його властивості у процесі навчання та формування. Ця модель поділяється на вісім блоків і охоплює майже всі елементи сучасних підходів до створення моделі обдарованості.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методики та процедура дослідження особливостей прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку

Для глибшого розуміння теоретичних постулатів та з'ясування специфіки виявлення обдарованості у дітей молодшого шкільного віку, було організовано емпіричне дослідження на наступному етапі роботи.

Емпіричне дослідження складалося з трьох етапів.

На першому етапі дослідження були підібрані відповідні методики для виявлення особливостей обдарованості у молодших школярів.

Практичний етап включав безпосереднє тестування дітей молодшого шкільного віку.

На заключному етапі проведено обробку та аналіз отриманих даних з метою оцінки рівня обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.

Метою емпіричного дослідження було визначення рівня прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку, а також виявлення факторів, що впливають на цей рівень.

Основні завдання емпіричного дослідження включали:

1. Визначення рівня вияву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.
2. Визначення сукупності чинників, що впливають на рівень прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.
3. Встановлення взаємозв'язків між рівнем прояву обдарованості та чинниками, що на неї впливають, у дітей молодшого шкільного віку.

Проаналізувавши методичний інструментарій, задля нашого дослідження ми обрали низку методик, що найефективніше дають змогу встановити рівень прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку, а також виявити чинники, що впливають на цей рівень.

Відтак, для реалізації першого завдання (встановлення рівня прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку) ми застосували методику «Картка обдарованості» Хаана та Каффа, котра спрямована на діагностику різноманітних видів обдарованості дітей. Методика дозволила кількісно оцінити ступінь вираженості різних видів обдарованості в дитини та визначити, який саме вид обдарованості переважає на даний момент.

Інструкція

Перед вами вісімдесят питань, структурованих за десятьма відносно незалежними сферами поведінки та діяльності дитини. Уважно проаналізуйте їх та надайте оцінку дитині по кожному пункту, керуючись таким шкалюванням:

(+ +) – якщо оцінювана риса розвинена чудово, виражена чітко, виявляється часто;

(+) – риса помітно виражена, але проявляється не завжди;

(0) – оцінювана та протилежна риси виражені неявно, їхні прояви рідкісні, в поведінці та діяльності взаємодіють одне з одним;

(-) – більш яскраво виражена та частіше проявляється риса, протилежна оцінюваній.

Оцінки проставляйте на бланку відповідей. Плануйте виконати завдання за 10-15 хвилин.

Якщо вам складно виставити оцінку, оскільки у вас недостатньо інформації, залиште відповідну клітинку незаповненою. Придивіться до цієї особливості вашої дитини.

В результаті тестування виділено 10 індикаторів для оцінки ступеня розвитку у дитини наступних видів обдарованості.

Для здійснення другого завдання (з'ясувати чинники, що впливають на рівень вираження обдарованості у дітей молодшого шкільного віку) було обрано чотири опитувальники:

- методика "Визначення типу темпераменту. Методика Айзенка";
- методика "Самооцінка творчого потенціалу особистості";
- методика "Тест творчого мислення П. Торренса";

– анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Г. Лускановою).

Визначення типу темпераменту. Методика Айзенка. Інструкція випробуваному. Вам пропонується ряд запитань про особливості поведінки людини. Якщо Ви відповідаєте на запитання ствердно (згоден), то поставте у відповідній клітинці бланку відповідей знак „+”. Якщо Ваша відповідь негативна, то знак „-”. Відповідайте швидко на всі запитання, не пропускайте жодного.

Оцінка результатів

Екстраверсія – сума балів відповідей «так» міститься в запитаннях: 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56 і відповідей «ні» в запитаннях: 5, 15, 20, 29, 32, 37 41, 51.

Якщо сума балів складає 0–10, то ви інтроверт, замкнуті усередині себе.

Якщо 15–24, то ви екстраверт, товариські, звернені до зовнішнього світу.

Якщо 11–14, то ви амбіверт, спілкуєтеся, якщо вам це потрібно.

Невротизм – кількість балів відповідей «так» міститься в запитаннях: 2,4,7,9,11,14, 16,19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47,50,52,55,57.

Якщо сума балів складає 0–10, то – емоційна стійкість.

Якщо 11–16, то — емоційна вразливість.

Якщо 17–22, то з’являються окремі ознаки розхитаності нервової системи.

Якщо 23–24, то невротикам, що межує з патологією, можливий зрив, невроз.

Брехня – суму балів відповідей «так» містять запитання: 6, 24, 36 і відповідей «ні» в запитаннях: 12, 18, 30, 42, 48, 54.

Якщо набрана кількість балів 0–3–норма людської брехні, відповідям можна довіряти.

Якщо 4–5, то сумнівно.

Якщо 6–9, то відповіді недостовірні.

Сангвінік-екстраверт: стабільна особистість, соціальний, спрямований до зовнішнього світу, товариський, час від часу балакучий, безтурботний, веселий, любить лідерство, багато друзів, життєрадісний.

Холерик-екстраверт: нестабільна особистість, уразливий, збудливий, нестриманий, агресивний, імпульсивний, оптимістичний, активний, але працездатність і настрої нестабільні, циклічні. В ситуації стресу – схильність до істерико-психопатичних реакцій.

Флегматик-інтроверт: стабільна особистість, неквапливий, спокійний, пасивний, незворушний, обережний, задумливий, мирний, стриманий, надійний, спокійний у взаєминах, здатний витримати тривалі негоди без зривів здоров'я і настрою.

Меланхолік-інтроверт: нестабільна особистість, тривожний, песимістичний, дуже стриманий зовні, але чуттєвий і емоційний усередині, інтелектуальний, схильний до міркувань. У ситуації стресу – схильність до внутрішньої тривоги, депресії, зриву чи погіршення результатів діяльності (стрес кролика).

Методика *«Самооцінка творчого потенціалу особистості»* дозволяє визначити самооцінку особистісних якостей або частоту їх прояву, які й характеризують рівень самооцінки творчого потенціалу особистості.

Дана методика містить 18 тверджень. При обробці результатів нараховується по 3 бали за відповідь «А», по 1 балу за відповідь «В», по 2 бали за відповідь «С». На основі сумарного числа набраних балів визначаємо рівень самооцінки творчого потенціалу.

Підраховується загальна сума балів.

48 і більше балів – високий рівень самооцінки творчого потенціалу особистості. Даний рівень інтерпретується так: «У вас закладений значний творчий потенціал, що надає вам багатий вибір творчих можливостей. Якщо ви зможете реалізувати свої здатності, то вам доступні найрізноманітніші форми творчості».

24–47 балів – середній рівень самооцінки творчого потенціалу особистості. Даний рівень інтерпретується так: «У вас є якості, які дозволяють вам творити, але є бар'єри. Самий небезпечний – це страх, особливо якщо ви орієнтовані тільки на успіх. Острах невдачі сковує вашу уяву – основу творчості. Страх

може бути й соціальним – страх суспільного осуду. Будь-яка нова ідея проходить через етап несподіванки, подиву, невизнання навколишніми. Острах осуду за нове, незвичне для інших поводження, погляди, почуття сковують вашу творчу активність, приводять до деструкції вашої творчої особистості».

23 і менше балів – низький рівень самооцінки творчого потенціалу особистості. Даний рівень інтерпретується так: «Ви просто недооцінюєте себе. Відсутність віри у свої сили приводить вас до думки, що ви не здатні до творчості, пошуку нового».

Методика «Тест творчого мислення П. Торренса». Він складається з 3 частин:

1. «Намалюй картинку». Піддослідним пропонується стомлений матеріал у вигляді овалу, вирізаного з кольорового паперу (колір експериментатор вибирає самостійно, розмір - з куряче яйце). Приклавши фігуру до листу чистого паперу, дитина повинна намалювати закінчену картинку, що включає в себе вихідний елемент, і дати їй назву. Перший субтест передбачає роботу випробуваного з простим овалом

2. «Закінчи малюнок» є найбільш поширеним з наведених субтестів і може використовуватися в якості скороченого варіанту діагностики креативності Торренса. Суть його досить проста: тестируемому пропонується набір фігур, які він повинен завершити таким чином, щоб з кожної вийшла осмислена картинка. Випробуваному також потрібно супроводити кожну відповідь письмовим коментарем того, що він зобразив, щоб експериментатор міг правильно оцінити результат. Другий субтест - набір фігур, які діти повинні завершити, перетворивши кожну в малюнок

3. «Що повторюються лінії». Тестованим пропонується зображення 30 пар паралельних прямих. На основі кожної дитини потрібно створити унікальний малюнок, який би включав в себе вихідні елементи. На основі кожної пари ліній тестований повинен придумати малюнок в рамках третього субтеста.

Для отримання об'єктивних результатів тестування не повинно включати в себе елемент змагання або мати на увазі наявність «правильних» відповідей. Навпаки - дослідження покладається проходити в розслабленій і спокійній обстановці, в якій діти зможуть розкрити свій потенціал без страху отримати погану оцінку. Найкраще, якщо експериментатор піднесе завдання в ігровій формі. Зробити це буде не так складно, оскільки тести спочатку призначалися для дітей старшого дошкільного та шкільного віку, тому автор намагався зробити їх небанальними, щоб зацікавити тестованих. Рекомендації до підготовки дітей до майбутньої роботи включають в себе фрази на кшталт: «Хлопці! Я впевнений (а), що вам сподобається майбутня гра. Це допоможе і нам зрозуміти, як ви вмiєте вигадувати нове і вирішувати різні питання. Вам буде потрібно підключити всю вашу фантазію і вміння думати ».

Для виконання завдань учасникам тестування потрібна папір, олівці і ручки. Краще прибрати зі столу всі зайві предмети, які можуть відволікати дітей. Піддослідним також надаються листи з стомлений матеріалом. Щоб уникнути плутанини слід звернути увагу дітей на те, що бланки необхідно підписати. Рекомендується випереджати виконання тесту приблизно таким вступом: «Перед вами незакінчені фігури. Якщо домалювати до них щось, у вас вийдуть цікаві картинки і історії. Це вам потрібно зробити за 10 хвилин. Постарайтеся вигадати такий предмет або сюжет, який більше ніхто не намалює. Придумайте ще й незвичайна назва для кожного зображення ».

Після закінчення тестування організатору потрібно простежити, щоб до кожного малюнку було дано відповідний коментар. Якщо дитина забув підписати будь-яке зображення, експериментатору або його помічникам варто відразу ж з'ясувати відповіді і підписати стимули самостійно. В іншому випадку можуть виникнути складнощі з інтерпретацією результатів. Саме тому асистентів має бути достатньо, щоб охопити всю групу піддослідних.

Обробка і інтерпретація результатів

Приступаючи до інтерпретації, слід перш за все оцінити відповідність результатів завданням. Відповідь визнається неадекватним в разі, якщо: було

змарновано запропонований елемент; малюнок тестованого представляє з собою невизначену абстракцію; назва картинки безглузде, не пов'язане із зображенням; та чи інша ілюстрація копіює один з попередніх відповідей.

Швидкість. Продуктивність оцінюється підрахунком завершених завдань: опитаному нараховується по 1 балу за кожне. Слід зазначити, що цей критерій не є прямою оцінкою творчого мислення. Він використовується лише в якості орієнтира для інших параметрів.

Оригінальність. Всі результати, які були визнані адекватними, слід проаналізувати за запропонованою упорядником тесту шкалою: бали за оригінальність нараховуються за статистично найбільш часті відповіді на завдання, які заслуговують на 0 або 1 бали, рідко зустрічаються і незвичайні варіанти оцінюються 2 очками. Цей показник є найбільш значущим. Високі результати за шкалою оригінальності говорять про здатність випробуваного знаходити нестандартні рішення, відмінні від загальноприйнятих і банальних.

Гнучкість. Цей показник дозволяє оцінити здатність дитини переходити від однієї стратегії до іншої, рівень інформованості і мотивації. Розмаїття ідей і підходів у випробуваного виявляється кількістю категорій, до яких можуть бути віднесені його відповіді (як малюнки, так і підписи до них). Розділивши це значення на показник швидкості і помноживши його на 100%, можна отримати індекс гнучкості. Низькі результати говорять про негнучкості мислення або про недостатній інтерес до виконання тесту.

Розробленість. Розробленість увазі ступінь деталізації малюнка - наявність уточнюючих елементів, штрихування, тіней, різноманітність кольорів. Високі показники розробленості говорять про винахідливість і здатність до конструктивної діяльності. Низькі характерні для дітей зі слабкою мотивацією і успішністю.

Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Г. Лускановою)
спрямована на дослідження навчальної мотивації учнів за допомогою

анкетування, у результаті якого визначають рівні мотивації за високим, середнім, низьким діапазонами.

Підсумуйте кількість отриманих балів.

Перший рівень. 25–30 балів – високий рівень шкільної мотивації, навчальної активності. Такі діти мають пізнавальний мотив, прагнуть найуспішніше виконувати вимоги, що висуває школа. Учні чітко дотримуються всіх указівок учителя, сумлінні й відповідальні, засмучуються через незадовільні оцінки. У малюнках на шкільну тематику вони зображують учителя біля дошки, процес уроку, навчальний матеріал та ін.

Другий рівень. 20–24 бали – гарна шкільна мотивація. Подібні показники має більшість учнів початкових класів, які успішно можуть упоратися з навчальною діяльністю. У малюнках на шкільну тематику вони також зображують навчальні ситуації, а відповідаючи на запитання, виявляють меншу залежність від суворих вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Третій рівень. 15–19 балів – позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких дітей здебільшого позаурочною діяльністю. Такі діти досить добре почуваються в школі, однак відвідують її переважно заради спілкування з друзями та вчителями. Їм подобається почуватися учнями, мати гарний портфель (рюкзак), ручки, зошити. Пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані меншою мірою, тому навчальний процес їх цікавить недостатньо. У малюнках на шкільну тематику такі учні зображують зазвичай не навчальні, а позаурочні ситуації.

Четвертий рівень. 10–14 балів – низька шкільна мотивація. Ці діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами, граються, бешкетують. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності. Нестійко адаптуються до школи. У малюнках на шкільну тематику такі діти зображують ігрові сюжети, хоча побічно пов'язують їх зі школою.

П'ятий рівень. Менше ніж 10 балів – негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. Такі діти зазнають серйозних труднощів у навчанні: вони не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем. Вони досить часто сприймають школу як вороже середовище, перебування в якому є для них нестерпним. Також такі учні можуть поводитися агресивно, відмовлятися від виконання завдань, дотримання певних норм і правил. Часто такі школярі страждають на нервово-психічні порушення. Малюнки таких дітей зазвичай не відповідають запропонованій шкільній тематиці, а відбивають індивідуальні пристрасті дитини.

Результати використаних методик було опрацьовано з використанням методів математико-статистичного аналізу (метод ранжування). Одержані дані підлягали статистичній обробці з подальшим якісним аналізом та смисловим узагальненням.

Емпіричне вивчення рівня розвитку обдарованості у школярів початкових класів проводилось в 2024–2025 навчальному році на базі Комунального закладу Сумської обласної ради – обласного центру позашкільної освіти та роботи з обдарованою молоддю. У дослідженні приймало участь 34 дітей молодшого шкільного віку.

2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку та чинників, які впливають на її прояв

Дослідження специфіки виявлення обдарованості у дітей молодшого шкільного віку передбачало організацію опитування, яке містило два завдання. Ці завдання дозволяють оцінити ступінь прояву обдарованості та з'ясувати, які фактори мають вплив на її виявлення у дітей молодшого шкільного віку.

Для встановлення *рівня вираження обдарованості у дітей молодшого шкільного віку* ми застосували методику «Картка обдарованості» Хаана та Каффа. Ця методика призначена для діагностування різних видів обдарованості

дітей. Методика надала можливість кількісно визначити ступінь виразності різних видів обдарованості дитини та з'ясувати, який саме вид обдарованості є домінуючим на поточний момент.

У результаті тестування було виявлено, що 57,8 % дітей молодшого шкільного віку мають чітко виражені різні види обдарованості. У 31,3 % дітей молодшого шкільного віку деякі виявлено схильність до певних видів діяльності, але проявляються вони не постійно. В 10,9 % учнів не виявлено чітко виражених інтересів до будь-якої діяльності.

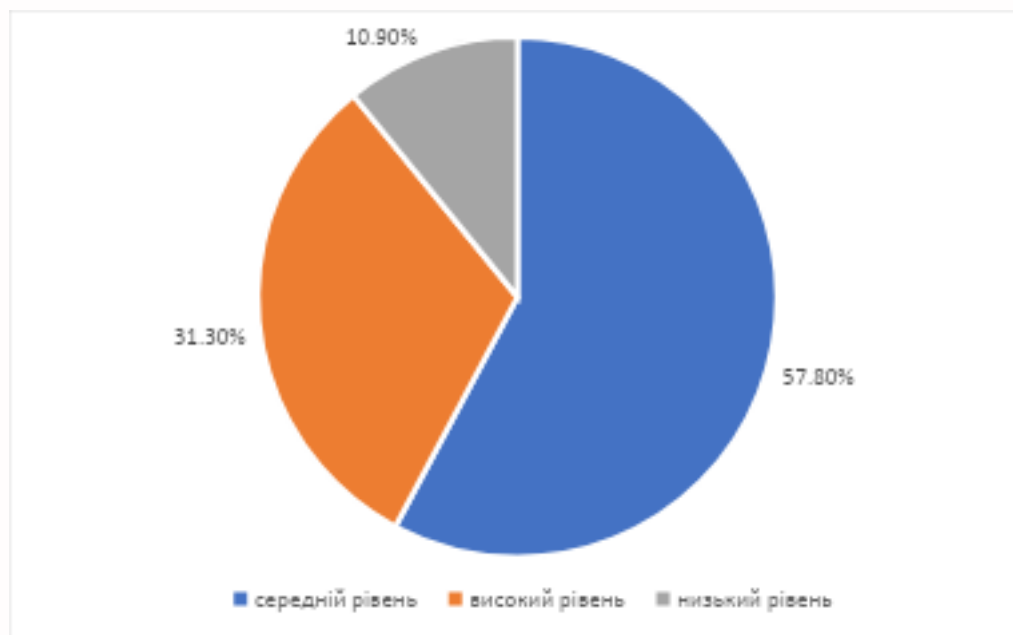

Рис. 2.1. Рівень вираження обдарованості у дітей молодшого шкільного віку

За результатами діагностування за показником «Інтелектуальна обдарованість», «Творча обдарованість», «Спортивна обдарованість» - 40 % дітей більшою мірою виражені дані здібності. У 33,3 % дітей більшою мірою виражені показник «Музична обдарованість» та «Артистична обдарованість». За результатами діагностування за показниками «Художньо-образотворча обдарованість» та «Лідерська обдарованість» було встановлено, що 20,0 % дітей мають виражені дані здібності. У 13,3 % дітей більшою мірою виражені показник «Літературна обдарованість». Що стосується показника «Академічна обдарованість» та «Технічна обдарованість», то лише у 6,7 % виражені дані здібності.

У результаті аналізу даних діагностування можна сказати, що більшість дітей виявили здібності до різних видів діяльності. Найбільша кількість учнів має інтелектуальну, творчу та спортивну обдарованість (40%), на другому місці – акторська та музична обдарованість (33,3%), на третьому – лідерська та художньо-образотворча обдарованість (20,0 %), на четвертому – літературна обдарованість (13,3 %). Найменший відсоток (7,7 %) дітей з технічною та академічною обдарованістю.

Наступний крок – ***аналіз чинників, що впливають на рівень вираженості обдарованості у дітей молодшого шкільного віку.***

З метою визначення переважajúчого типу темпераменту у дітей молодшого шкільного віку було проведено дослідження за опитувальником Г. Айзенка.

Аналіз результатів показав, що такі типи темпераменту як холерик, сангвінік, флегматик розподілилися майже рівномірно (див. Рис. 2.2.).

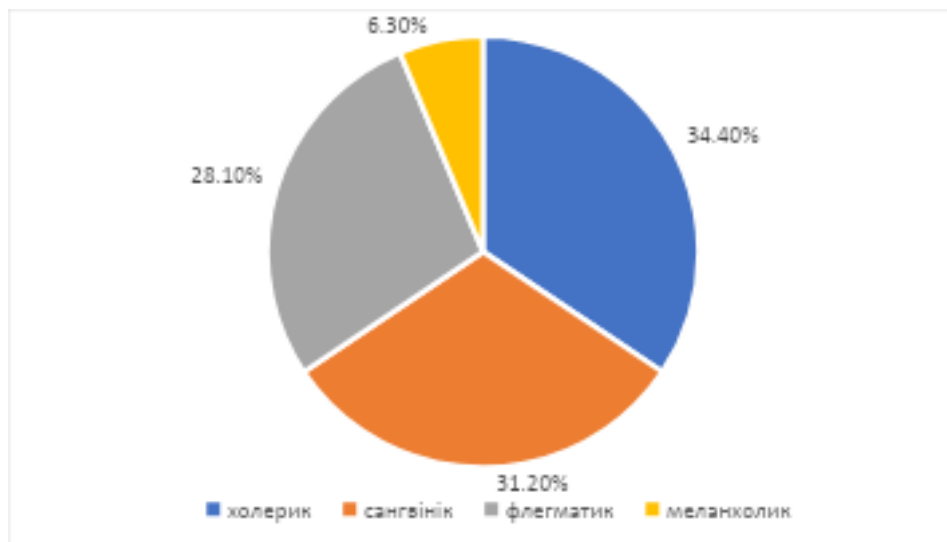

Рис. 2.2. Рівень прояву типів темпераменту у дітей молодшого шкільного віку

Так, було встановлено, що у 34,4 % опитаних респондентів проявляється холеричний тип темпераменту, це означає, що ці діти молодшого шкільного віку

вирізняються підвищеною збудливістю та емоційною реактивністю. Вони бувають нетерплячими, запальними та різкими у стосунках.

Дещо у меншій кількості опитаних (31,2 %) проявляється сангвіністичний тип темпераменту, це говорить про те, що учням з таким темпераментом властива рухливість, пристосування до нових умов життя, швидке знаходження контакту у стосунках з іншими людьми, товариськість. У 28,1 % дітей молодшого шкільного віку встановлено флегматичний тип темпераменту, за своєю поведінкою вони є спокійними, врівноваженими, наполегливими і завзятими.

І лише у 6,3 % опитаних визначено меланхолічний тип темпераменту, що дає підстави зробити припущення про те, що дані учні молодшого шкільного віку вирізняються підвищеною чутливістю до подразників, сором'язливістю, відлюдкуватістю, є боязкими та нерішучими, не люблять нових знайомств і галасливих компаній.

З метою виявлення самооцінки творчого потенціалу у дітей молодшого шкільного віку, нами було використано методику «Самооцінка творчого потенціалу особистості». Вона дає змогу визначити самооцінку особистісних рис або частоту їх вираження, що власне і визначає рівень самооцінки творчого потенціалу особистості.

Проаналізувавши результати, було встановлено, що приблизно половина досліджуваних дітей молодшого шкільного віку (47,1%) демонструють середній рівень самооцінки творчого потенціалу (див. Рис. 2.3.). Діти, які потрапили у цю категорію, володіючи певним творчим потенціалом, відчувають страх перед осудом за все нове, незвичне в їх поведінці, поглядах, почуттях та інше.

Водночас, 29,4% опитаних дітей молодшого шкільного віку мають високий рівень самооцінки творчого потенціалу. Отримані дані можуть вказувати на наявність у цих дітей значного творчого потенціалу, що відкриває перед ними великі можливості для творчості.

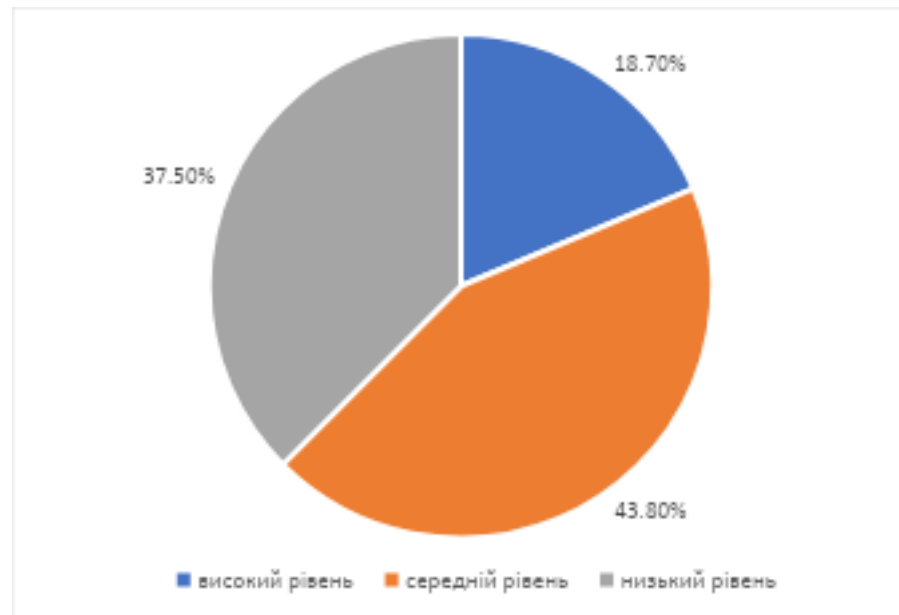

Рис 2.3. Рівень самооцінки творчого потенціалу в дітей молодшого шкільного віку

Дещо менше, 23,5% опитаних дітей молодшого шкільного віку, мають низький рівень самооцінки творчого потенціалу. Тобто, у цих дітей спостерігається брак віри у власні можливості, що призводить до переконання у власній нездатності до творчості та пошуку нового.

Отже, після з'ясування рівня самооцінки творчого потенціалу серед дітей молодшого шкільного віку, з'ясувалося, що 29,4% дітей володіють значним творчим потенціалом, 47,1% дітей мають потрібні ресурси для розвитку творчого потенціалу, але стикаються з перепонами, які стримують їхній інтерес до творчого самовдосконалення, а також у 23,5% дітей відсутня віра у власні здібності.

Для дослідження рівня розвитку творчого мислення у дітей молодшого шкільного віку була використана методика «Тест творчого мислення П. Торренса».

За результатами дослідження було встановлено процентне співвідношення рівня творчого мислення за показниками «Гнучкість», «Оригінальність», «Розробленість» (див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1

Результати визначення рівня прояву

показників творчого мислення в дітей молодшого шкільного віку

Рівні творчого мислення	Показники творчого мислення		
	<i>Оригінальність</i>	<i>Гнучкість</i>	<i>Розробленість</i>
Високий	20,6 %	23,5 %	17,6 %
Низький	79,4 %	76,5 %	82,4 %

За результатами опитування було встановлено, що за всіма показниками переважає низький рівень творчого потенціалу («Гнучкість» – 76,5 %, «Оригінальність» – 79,4 %, «Розробленість» – 82,4 %). І лише у незначній частини опитаних за всіма показниками переважає високий рівень творчого потенціалу («Гнучкість» – 23,5 %, «Оригінальність» – 20,6 %, «Розробленість» – 17,6 %). Це дає підстави зробити припущення про здатність дітей молодшого шкільного віку переходити від однієї стратегії до іншої, знаходити нестандартні рішення, відмінні від загальноприйнятих і банальних, про винахідливість і здатність до конструктивної діяльності.

Більш детальний аналіз кожного з показників дає підстави визначити певні тенденції. Так, наприклад, за результатами діагностування за показником «Гнучкість» 76,5 % опитаних показали низький рівень, що дає підстави говорити про негнучкості мислення. І лише 23,5 % опитаних дітей мають високий рівень гнучкості творчого мислення, що дає підстави зробити припущення про здатність учнів переходити від однієї стратегії до іншої, рівень інформованості і мотивації.

Щодо показника «Оригінальність», то за результатами опитування 79,4 % дітей молодшого шкільного віку показали низький рівень творчого мислення. І лише 20,6 % опитаних дітей мають високий рівень оригінальності творчого мислення, що дає підстави зробити припущення про здатність знаходити нестандартні рішення, відмінні від загальноприйнятих і банальних.

У свою чергу результати показника «Розробленість» показали, що 82,4 % опитування дітей молодшого шкільного віку мають низький рівень творчого

мислення. Низькі характерні для дітей зі слабкою мотивацією і успішністю. І лише 17,6 % опитаних дітей мають високий рівень розробленості творчого мислення, що дає підстави зробити припущення про винахідливість і здатність до конструктивної діяльності.

Для дослідження рівня навчальної мотивації у дітей молодшого шкільного віку була використана анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Г. Лускановою). Аналіз результатів показав, що рівні навчальної мотивації у дітей молодшого шкільного віку мають певні тенденції (див. Рис. 2.4.).

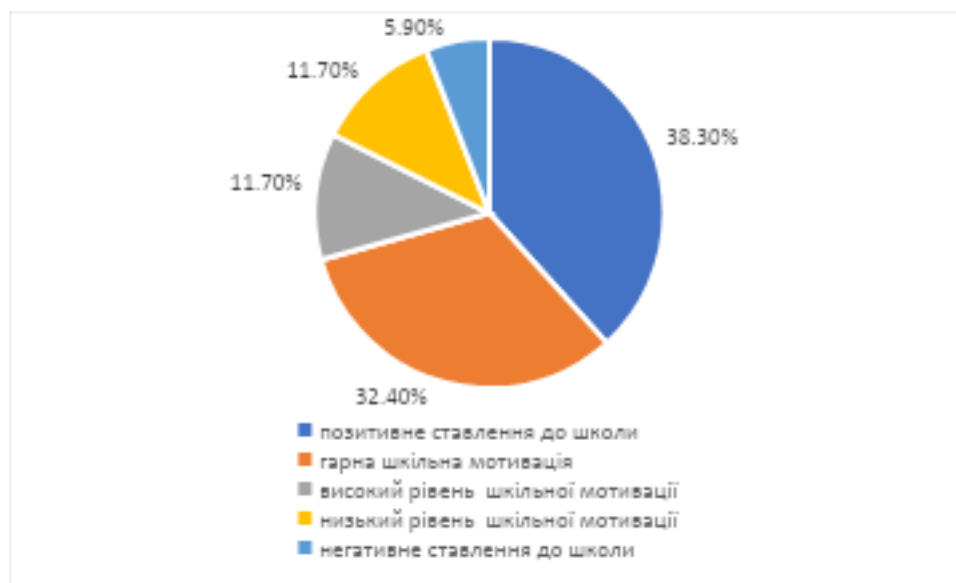

Рис. 2.4. Рівень прояву навчальної мотивації у дітей молодшого шкільного віку

Так, наприклад, 38,3 % опитаних дітей молодшого шкільного віку мають позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких учнів переважно заради спілкування з однолітками та друзями. Пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані меншою мірою, тому навчальний процес їх цікавить недостатньо.

Дещо у меншій кількості опитаних дітей молодшого шкільного віку проявляється гарна шкільна мотивація (32,4 %). Дані діти можуть успішно упоратися з навчальною діяльністю, але виявляють бажання мати меншу залежність від суворих вимог і норм.

І лише незначна кількість опитаних дітей молодшого шкільного віку проявляє або високий рівень або низький рівень шкільної мотивації (по

11,7 %). Так, з одного боку, діти молодшого шкільного віку мають високий рівень шкільної мотивації, навчальної активності. Такі діти мають пізнавальний мотив, прагнуть найуспішніше виконувати вимоги, що висуває школа. Діти молодшого шкільного віку чітко дотримуються всіх указівок учителя, сумлінні й відповідальні, засмучуються через незадовільні оцінки. А з іншого боку, діти молодшого шкільного віку мають низький рівень шкільної мотивації. Ці діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності.

Слід відмітити той факт, що 5,9 % опитаних дітей молодшого шкільного віку проявляють негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. Такі учні зазнають серйозних труднощів у навчанні: вони не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем. Вони досить часто сприймають школу як вороже середовище, перебування в якому є для них нестерпним. Також такі діти молодшого шкільного віку можуть поводитися агресивно, відмовлятися від виконання завдань, дотримання певних норм і правил.

З метою *встановлення зв'язку між рівнем вираженості обдарованості та чинниками, які впливають на її прояв у дітей молодшого шкільного віку* ми використали метод рангової кореляції r_s Спірмена. Розрахунок відбувався за допомогою онлайн-калькуляторів. Слід зазначити, що рівень вираженості обдарованості є змінна А, а рівень прояву чинників буде змінною В. За результатами дослідження встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем вираженості обдарованості та такими чинниками, як творчим потенціалом, творчим мисленням й навчальною мотивацією. У свою чергу, слід зазначити, що не було виявлено статистично значущого зв'язку між рівнем вираженості обдарованості та типом темпераменту у дітей молодшого шкільного віку (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Результати визначення зв'язку між рівнем вираженості обдарованості

**та чинниками, які впливають на її прояв
у дітей молодшого шкільного віку**

	Чинники, які впливають на рівень вираженості обдарованості			
	Тип темпераменту	Творчий потенціал	Творче мислення	Навчальна мотивація
Рівні вираженості обдарованості	$r_s = 0.28$	$r_s = 0.46$	$r_s = 0.67$	$r_s = 0.84$

r_s - емпіричне значення

Критичне значення для N =34

N	p	
	0.05	0.01
34	0.34	0.44

2.3. Психологічні рекомендації для розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку

У вихованні талановитих дітей ключова роль відводиться батькам та вихователям, які зобов'язані формувати середовище для їхнього всебічного зростання: атмосферу любові, довіри та розуміння потреб і захоплень. За словами американської психологині Наталі Роджерс, творчий потенціал дитини заохочується психологічною безпекою, беззастережним прийняттям її особистості, атмосферою відкритості, свободи та наданням права на самостійність.

Під час роботи з обдарованими дітьми діяльність педагога має бути зосереджена на двох ключових векторах: профілактичному та реабілітаційному. Профілактичні заходи передбачають раннє виявлення здібностей дитини для

організації найкращих умов її розвитку. Реабілітація повинна бути спрямована на раннє розпізнавання обдарованих дітей, які мають труднощі в соціальній адаптації, та надання їм вчасної підтримки, не допускаючи перетворення труднощів на невирішені проблеми.

Важливо усвідомлювати: якщо виникають проблеми у взаємодії між учителем та інтелектуально обдарованим учнем, першопричину варто шукати в педагогові. Це вимагає проведення роз'яснювальних та коригуючих заходів.

У свою чергу, вчителям варто використовувати рекомендації, які сприяють створенню сприятливих умов для застосування методів роботи з інтелектуально обдарованими дітьми.

Не рекомендується приділяти надмірну увагу ігровому навчанню з вираженим елементом змагальності. Учень найімовірніше буде переможцем, що може спровокувати негативне ставлення з боку інших дітей і не сприятиме формуванню атмосфери загальної зацікавленості.

Не зводити обдарованих дітей на "п'єдестал" чи представляти їх як вундеркіндів перед іншими. Їхні досягнення будуть належно відзначені, а надмірне підкреслення їхньої винятковості часто викликає роздратування, заздрість, відчуження замість очікуваних позитивних наслідків. Але неприйнятною є й протилежна крайність – навмисне публічне приниження унікальних здібностей, особливо саркастичні висловлювання з цього приводу.

Варто усвідомлювати, що більшість інтелектуально обдарованих дітей важко сприймають суворо регламентовані, однотипні заняття.

Розвитку обдарованої дитини сприяє здатність дорослих створити сприятливе соціальне середовище:

Забезпечення сприятливих фізичних умов: підтримка стану стабільності та спокою; усунення факторів, що відволікають.

Створення атмосфери розуміння та чуйності.

У взаємодії дорослим слід дотримуватися особистісно-орієнтованого підходу, зокрема: розрізняти вчинки та особистісні риси дитини; уникати

авторитарного нав'язування власних думок та оцінок; уникати осуду, мотивувати діяльність позитивною спрямованістю на дитину.

Корисні поради

Умови успішного навчання:

Дитина, яку заохочують, вчиться вірити у свої сили.

Дитина, оточена толерантністю, вчиться бути терплячою.

Дитина, яку хвалять, вчиться цінувати.

Дитина, яку справедливо оцінюють, вчиться правдивості та справедливості.

Дитина, яка відчуває підтримку, вчиться насолоджуватися життям.

Пам'ятка вчителю для роботи з обдарованими дітьми.

Постійно докладайте зусиль для плекання дитячих почуттів, особливо тих, хто найбільше чутливий та вразливий до власних відчуттів "я".

Сприяйте розвитку у обдарованих дітей адекватної самооцінки та уявлень про себе, а також розвитку емпатії, тобто здатності співчувати.

Створюйте атмосферу, що сповнена позитивних емоцій, бо саме під час взаємодії з оточуючими формується емоційний досвід дитини.

Забезпечуйте чіткий порядок і дисципліну, адже обдаровані діти, як і всі інші, потребують розуміння меж дозволеного.

Направляйте енергію та творчість обдарованих дітей у конструктивне русло, щоб їхні зусилля приносили позитивний результат.

У роботі з обдарованими використовуйте дослідницький підхід, що стимулює їхню активність та зацікавленість.

Розвивайте таланти дітей, активно застосовуючи метод самостійного здобуття знань.

Навчайте обдарованих працювати у співпраці, що полегшить їхню адаптацію в соціальному середовищі.

Не забувайте заохочувати дітей, адже це їх стимулює та надихає.

Підтримуйте тісну взаємодію з батьками обдарованих дітей, щоб максимально сприяти розвитку здібностей кожної дитини.

Золоті правила педагога:

Прийшов до школи – будь привітним та ввічливим.

Щоразу, коли відчуваєш потребу командувати малечою, згадай свій власний дитинний світ та на всякий випадок смакуй морозивом.

Нехай кожна манекенниця світу, побачивши твою посмішку, оголосить про завершення кар'єри.

Не намагайся проникнути в душі дітей, якщо тебе про це не просять.

Запам'ятай: некомпетентний лікар здатен забрати життя, поганий педагог – знищити душу.

На кожен урок приходити слід так добре підготовленим, щоб розуміти чітко: з якою метою прийшов, куди саме, що будеш робити та чи буде від цього користь.

Люби свою адміністрацію так само сильно, як і вона тебе, і твоє педагогічне життя буде довгим та сповненим щастя.

Май кохання за межами школи, і тоді все буде якнайкраще.

Якщо хтось відвідує твій урок, пам'ятай, що ти – справжній артист, найталановитіший педагог, найщасливіша людина.

Найкращим показником педагогічного успіху є посмішки на обличчях дітей.

Якщо ти можеш подати звичайний факт як захоплююче відкриття та викликати подив і захоплення учнів, значить, ти вже виконав половину справи.

Завжди пам'ятай: чудові педагоги живуть довго та майже ніколи не хворіють.

Віддай школі все, а, вийшовши з її стін, розпочни нове життя.

Під час опитування намагайся виразити на обличчі максимальну зацікавленість.

Отже, ключовим аспектом програми роботи з талановитими дітьми є необхідність гнучкості в її структурі, що передбачає коригування таких аспектів, як темп, обсяг та тематичне наповнення навчального плану. Така гнучкість, з одного боку, забезпечує досягнення загальноприйнятого рівня

освіти, а з іншого – дозволяє тим, хто має відповідний потенціал, максимально розкритися через власний вибір та старання.

Для виявлення обдарованості ефективним є застосування комплексної діагностики, яка широко використовується науковцями та практиками у всьому світі. Вона сприяє процесу самопізнання, самовдосконалення та самореалізації, дозволяє виявити індивідуальні психологічні чинники, що впливають на прискорення або уповільнення розвитку творчого потенціалу. Діагностування починають з оцінки темпераменту, а потім переходять до рис характеру (інтересів, схильностей, здібностей та інших).

Процес виявлення обдарованості здійснюється послідовно:

- 1) спостереження;
- 2) оцінка психологічного стану дитини через самоаналіз;
- 3) визначення показника інтелектуального розвитку;
- 4) оцінка інтелектуального потенціалу через дослідження вербальних здібностей учня;
- 5) аналіз творчих робіт школяра;
- 6) всебічне вивчення конкретних випадків.

Карне, Шведел і Ліннемайер виділили деякі основні принципи складання програм для обдарованих дітей молодшого шкільного віку:

1. Кожна дитина неповторна. Необхідно виділити сильні та слабкі сторони кожної дитини та скласти програми, що відповідають її потребам.
2. Обдаровані діти дуже критичні до себе і часом відрізняються несприятливим «Я-образом». Необхідно допомогти їм знайти реалістичне уявлення про себе. Особливо важливо згладити невідповідність між високим інтелектуальним розвитком і доступними руховими навичками.
3. Родина відіграє найважливішу роль в освіті обдарованої дитини, тому вона повинна працювати в тісному контакті зі школою.
4. Оскільки обдарованих дітей відрізняє широка сфера інтересів, програма повинна включати різноманітний матеріал, збалансований і сприятливий їх усебічному розвитку (в емоційному, руховому плані й у сфері спілкування).

5. Обдарована дитина, яка навчається в одній групі із «середніми» дітьми, повинна мати можливість спілкуватися з настільки ж розвиненими однолітками.

6. Керувати програмою навчання обдарованих дітей повинна людина, яка має спеціальну підготовку й відповідний досвід роботи.

7. Невід'ємна частина програми - система її оцінки. Важливо визначити, якою мірою дитина досягає поставлених цілей. У такий спосіб можна виявити слабкі місця програми й визначити, наскільки вона задовольняє потреби дитини. Тому повинна мати місце добре організована, ефективна й постійно діюча система виявлення обдарованості, в якій беруть участь і батьки.

8. Щоб забезпечити поступальний хід розвитку, програма повинна передбачати оптимальний і плановий перехід дитини з одного рівня на інший. Це вимагає спільних зусиль адміністрації, учителів і батьків.

9. Одного інтелекту в житті недостатньо, тому програма повинна розвивати цілеспрямованість, наполегливість і бажання довести справу до кінця.

10. Програма повинна передбачати розвиток творчих здібностей дитини.

Вивчення питань дитячої обдарованості дає підстави стверджувати, що при розробці програм для здібних дітей освітнім закладам доцільно дотримуватися таких принципів:

1. Визначити сильні та слабкі сторони кожного учня і створити індивідуальну програму навчання обдарованої дитини, провідною метою якої має бути розвиток її творчих здібностей.

2. Індивідуальна програма має складатися з різноманітного навчального матеріалу, що відповідає інтересам обдарованої дитини; передбачає оптимальний та поступовий перехід учня від одного ступеня загального розвитку до наступного; характеризується чіткою системою оцінювання

3. Обдарована дитина, яка вчиться в одному класі зі звичайними учнями, повинна мати можливість спілкуватися з однолітками свого рівня розвитку.

4. Школа має підтримувати безпосередній зв'язок з батьками обдарованої дитини.

5. Слід залучати до навчання обдарованих дітей талановитих фахівців, які мають спеціальну підготовку.

У розробці програм навчання обдарованих дітей раннього віку використовуються чотири концептуальні моделі, які отримали умовні назви „Вільний клас”, „Структура інтелекту”, „Три види збагачення навчальної програми”, „Таксономія цілей навчання”.

Отже, на сучасному етапі розвитку проблеми обдарованості можна виділити ряд провідних стратегій у побудові процесу навчання обдарованих дітей, які можуть застосовуватися при створенні спеціальних програм.

Серед них найбільш визнаними та перевіреними часом є:

1. Прискорення, що пропонує оволодіння змістом освіти інтенсивним курсом за спеціальними програмами. Враховує здатність дітей швидко засвоювати навчальний матеріал. Може здійснюватися у кількох напрямках, а саме: більш ранній початок навчання дитини у школі; „перестрибування” через класи; перехід до старшої вікової групи, однак тільки з деяких предметів; більш раннє вивчення курсу, який пізніше вивчатиметься всім класом; тимчасове переведення обдарованих учнів до спеціальних груп. Проте такий темп навчання нерідко породжує нові проблеми, оскільки інтелектуальна перевага дитини не завжди супроводжується психологічною зрілістю. Окрім того, часто виявляються прогалини у знаннях дитини, які стають помітними на наступних стадіях навчання.

2. Поглиблення, при якому передбачено більш глибоке вивчення навчальних дисциплін з певних галузей знань. Такий тип стратегії навчання ефективний стосовно дітей, які виявили підвищений інтерес до конкретної галузі знань чи сфери діяльності. Практика такого навчання дозволяє відзначити ряд позитивних результатів, а саме: високий рівень компетентності у певній галузі знань, сприятливі умови для інтелектуального розвитку учнів тощо. Однак застосування поглиблених програм не вирішує всіх проблем, зокрема: не всі обдаровані діти виявляють зацікавленість певною сферою знань чи

діяльності на ранніх стадіях свого розвитку; занадто рання спеціалізація навчання не завжди сприяє загальному розвитку дитини.

3. Збагачення, що орієнтоване на якісно вищий рівень змісту освіти з виходом за межі традиційної тематики за рахунок міждисциплінарних зв'язків. Крім того, збагачена програма передбачає оволодіння учнями різноманітними способами і прийомами розумової дослідницької діяльності. Таке навчання може здійснюватися як у межах традиційного освітнього процесу, так і під час участі учнів у дослідницьких проектах, спеціальних інтелектуальних тренінгах тощо. Як правило, використовується у роботі з класами, в яких навчаються діти з різними здібностями. Якісно збагачена програма має бути гнучкою, передбачати розвиток продуктивного мислення, індивідуальний підхід при її використанні, створювати умови, за яких учень міг би навчатися з притаманною йому швидкістю, самостійно обирати навчальний матеріал, методи навчання.

4. Проблемність навчання, що передбачає стимулювання особистісного розвитку учнів в умовах застосування педагогами оригінальних методів подання матеріалу, пошуку нових значень і альтернативних інтерпретацій базових понять, використання дослідницьких методів у процесі навчання тощо. Як правило, такі програми виступають компонентами збагачених програм або існують як самостійні тренінгові позанавчальні програми.

Слід відзначити перспективність стратегій збагачення та проблемності навчання, які дозволяють максимально врахувати особливості обдарованих дітей. Саме тому вони мають певною мірою використовуватися як у прискореному, так і в поглибленому варіантах побудови навчальних програм.

Отже, підсумовуючи досвід роботи з обдарованими дітьми можна виділити три основні підходи, які широко використовуються.

Перший полягає в тому, що обдаровані діти навчаються і виховуються в умовах звичайного класу, однак за індивідуальними програмами, які містять елементи „збагачення” (більший обсяг запропонованих знань) і „прискорення” (періодичне „перестрибування” до старшого класу).

Другий підхід – створення для обдарованих дітей особливих класів у структурі звичайної школи.

І, нарешті, третій – організація для цього контингенту учнів спеціальних шкіл.

Усі три підходи передбачають надання учням можливості витратити частину навчального часу на самостійну роботу у шкільній бібліотеці, яка, звичайно, має бути забезпечена для цього всім необхідним. Перевага надається спеціальним класам для обдарованих дітей, що функціонують у структурі масової школи. Такі класи не відгороджують цих дітей від інших школярів, крім того, надають їм можливість учитися з такими ж або ще більш обдарованими учнями. Другим важливим напрямком є функціонування різних факультативних програм та курсів, проведення творчих конкурсів, олімпіад.

Слід зазначити, що для розвитку обдарованості у дітей молодшого шкільного віку необхідно створити певні умови. Ця проблема є дуже актуальною. Унікальність кожної людини не викликає сумнівів. Однак уміння представити себе світові, виразити свою унікальність є проблемою для більшості людей.

Існують різні підходи і рекомендації. Так, наприклад, американський психолог Дж. Сміт написав на цю тему книгу, яка особливо яскраво відображає типовий підхід до навчання творчості. Навчання творчості, на думку Дж. Сміта, стане можливим, якщо будуть створені такі основні умови:

1. Умови фізичні, тобто наявність матеріалів для творчості й можливості в будь-яку хвилину діяти з ними.
2. Умови соціально-економічні, за яких дитина має відчуття зовнішньої безпеки, тобто знає, що її творчі вияви не отримають негативну оцінку з боку дорослих.
3. Психологічні умови, зміст яких полягає в тому, що у дитини формується відчуття внутрішньої безпеки, розкнутості й свободи за рахунок підтримки дорослими її творчих починань.

Заснований на гуманістичних принципах, процес формування особистості зумовлює необхідність вивчення творчого потенціалу дитини і знаходження шляхів його оптимізації. У результаті аналізу педагогічної, мистецтвознавчої літератури було визначено, що для розвитку творчого потенціалу дітей необхідно розвивати такі творчі здібності:

- пізнавальний інтерес до мистецтва;
- творчу уяву, образно-асоціативне, просторове мислення;
- хист до інтерпретації та імпровізації;
- хист до відтворення навколишньої дійсності, самовираження через власні твори образотворчого мистецтва.

Практика показала, що всі без винятку діти можуть оволодіти образотворчою грамотою і при індивідуальному підході виявити себе хоча б в одному з видів образотворчого мистецтва. Уся складність роботи педагогів полягає в тому, щоб знайти методи і прийоми, які допомагають розкривати індивідуальні здібності учнів. Для повного розкриття творчих можливостей дитини, необхідно враховувати її психологічні і вікові особливості розвитку та вміти оперувати ними під час занять, використовувати завдання та характер діяльності, який би був типовим для конкретного віку.

Поради Девіда Льюїса щодо розвитку творчого потенціалу дітей дошкільного віку:

1. Створіть у квартирі місце-вітрину, де дитина може виставляти свої роботи.
2. Відведіть дитині робоче місце винятково для творчих занять.
3. Показуйте дитині, що ви любите її такою, якою вона є, а не за її досягнення.
4. Допомагайте дитині будувати її плани та приймати рішення.
5. Ніколи не кажіть дитині, що вона гірша за інших.
6. Ніколи не карайте дитину приниженням.
7. Привчайте дитину самостійно мислити.
8. Пробуджуйте уяву та фантазію дитини.

9. Уважно ставтеся до потреб дитини.
10. Дозволяйте дитині брати участь у плануванні сімейного бюджету.
11. Ніколи не сваріть дитину за невміння та помилки.
12. Хваліть дитину за навчальну ініціативу.
13. Спонукайте дитину вчитися вирішувати проблеми самостійно.
14. Допмагайте дитині бути особистістю.
15. Розвивайте в дитині позитивне сприйняття її здібностей.

Щоб стимулювати творчий потенціал дітей дошкільного віку, доречно на заняттях використовувати такі методи і прийоми як розвиток творчого інтересу, використання цікавих аналогій, створення ситуацій емоційного переживання, метод відкриття, створення ситуації вибору, самостійна дослідницька робота. А також різні види творчо-розвивальних технологій:

- технологія особистісного відкриття знань, умінь і навичок (учень – суб'єкт навчання, в результаті «відкриття» засвоюються знання, вміння);
- технологія навчального дослідження;
- проектна технологія (передбачає розв'язання учнем або групою учнів будь-якої проблеми, виконання творчих проектів, що потребує використання різних методів, засобів навчання, а з іншого боку – інтегрування знань, умінь різних наук);
- технологія «мозкового штурму»;
- технологія виконання евристичних завдань;
- технологія розв'язування дослідницьких проблем.

Творча діяльність, як правило, «починається із проблеми або запитання, із подиву, здивування, із суперечності». Усвідомлення суперечностей викликає проблемні ситуації, у результаті яких формується проблема. Тому одним із найбільш частіше використовуваних мною підходів, для створення творчого завдання, є створення парадоксальної ситуації. Парадоксальність ситуації формується шляхом спеціального провокування, яке викликають суперечності. Така властивість творчого завдання отримала назву «латентність» (під

латентністю розуміють: суперечності між змістом завдання та наявним в учня досвідом вирішення, наявними знаннями; багатоплановість вирішення).

Роботу з розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку продовжую і в позакласних заходах.

Основні вимоги до уроку з розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку:

- використання різноманітних форм та методів організації навчальної діяльності для актуалізації суб'єктивного досвіду учнів;
- створення атмосфери, що сприяє зацікавленості кожного учня в роботі класу;
- стимулювання учнів до розмірковування, використання різних способів виконання завдань без страху помилитися, дати неправильну відповідь;
- використання в процесі роботи дидактичного матеріалу, що дозволяє учню обрати найбільш прийнятні для нього вид і форму навчального матеріалу;
- оцінювання діяльності учня не тільки за кінцевим результатом, але й за процесом його досягнення;
- заохочення намагання учня знаходити власні способи виконання завдань, аналізувати способи роботи інших учнів у процесі уроку;
- створення таких педагогічних ситуацій спілкування на уроці, які дозволяють кожному учню проявляти ініціативу;
- створення атмосфери, що сприятиме самовираженню.

До методів і способів стимулювання творчої активності можна віднести такі:

- створення сприятливої атмосфери спілкування (безоцінкові судження);
- збагачення педагогічного середовища новими враженнями та судженнями;
- забезпечення привабливого творчого характеру діяльності;

- чітке визначення мети і кінцевих результатів роботи, способів її оцінювання;
- спонукання до генерування оригінальних ідей;
- залучення учнів у процес планування мети і поточних завдань творчого об'єднання;
- повага, довіра, визнання й подяка за досягнуті результати;
- надання права самостійно приймати рішення;
- практична спрямованість навчання;
- моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем тощо.

Практика показує, що від навчальної мотивації учнів залежить прояв та розвиток творчого потенціалу учнів підліткового віку.

Для підвищення навчальної мотивації дітей молодшого шкільного віку пропонується:

- забезпечити в учнів відчуття просування вперед, переживання успіху в діяльності, для чого необхідно правильно підбирати рівень складності завдань і заслужено оцінювати результат діяльності;
- використовувати всі можливості навчального матеріалу для того, щоб зацікавити учнів, ставити проблеми, активізувати самостійне мислення;
- організувати співробітництво учнів на уроці, взаємодопомогу, позитивне ставлення класу до предмета і навчання в цілому;
- самому правильно формувати стосунки з учнями, бути зацікавленим у їхніх успіхах, мати авторитет;
- бачити індивідуальність кожного учня, мотивувати кожного, спираючись на вже наявні в учня мотиви;
- деяких учнів доводиться змушувати вчитися, постійно заохочувати чи карати, залучати батьків для спільного контролю.

Основними умовами формування навчальної мотивації дітей молодшого шкільного віку:

- створення умов для самопізнання;

- розвиток уміння вступати в діалог з навколишнім світом;
- удосконалювання способів здобування знань;
- створення активного пізнавального діяльного середовища;
- оволодіння контрольно-оцінними діями;
- застосування методів теоретичного й творчого мислення;
- формування культури розумової праці.

Для формування стійкого інтересу дітей молодшого шкільного віку важливо підтримувати постійну зацікавленість у навчанні, вводити нові завдання, що випливають із попередніх, показувати колективу дальшої роботи. Заохочення і підтримка займають важливе місце в педагогічній практиці. Вони активізують дітей, пробуджують інтерес і зацікавленість, народжують упевненість у своїй праці.

У розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку велике значення мають творчі гуртки, в яких потенціальні творчі можливості учнів, в звичайних умовах професійного навчання з тих чи інших причин залишаються нереалізованими, можуть розкрити і дати поштовх до гармонійного розвитку і розвитку особистості.

Активізації творчої роботи дітей молодшого шкільного віку, розвитку здібностей і ініціативи сприяють різноманітні конкурси. Ефективним засобом виховання любові до творчості є також виставки робіт вихованців. Вчасне залучення школярів до мистецтва не лише збільшує діапазон їхніх візуальних вражень та творчих можливостей, а й якісно ускладнює структуру зорового та естетичного сприймання і уяви.

Поради батькам щодо створення сприятливих умов розвитку творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку.

Найперше – потрібно любити свою дитину. Приймати дитину такою, якою вона є, беручи участь у її розвитку, підтримуючи, а не нав'язуючи свої інтереси, давати дитині можливість вибору. Для розвитку творчого потенціалу, як показали дослідження, необхідна не лише адекватна оцінка сил дитини, але

трішки завищена, зазнаймою вона не виросте, зате у неї буде запас сил та впевненість при невдачах, до яких треба готувати змалку.

Усі обдаровані діти мають потребу в знаннях, яскраво виражений інтерес до певної галузі знань. Немає потреби примушувати їх вчитися, вони самі шукають собі роботу, частіше складну інтелектуальну, із задоволенням нею займаються, присвячуючи їй увесь свій вільний час. Обдаровані діти вільно і швидко оволодівають відповідними вміннями і навичками. Вони показують високий рівень досягнень.

Батьки використовують виховні стратегії: стратегія прямого виховного впливу, де вони постійно пропонують дітям якісь розвиваючі ігри, вправи. Інколи ця стратегія дає результати, але дуже часто в дитини виникає внутрішня протидія. Друга категорія батьків вважає, що вивчати та розвивати їхню дитину повинні фахівці. Але не потрібно повністю перекладати всі турботи на плечі інших, а самим знаходитись осторонь. Третя стратегія – коли батьки дають вибір своїй дитині й намагаються підібрати гарну школу, не контролюючи розвиток здібностей. Найголовніше в таких сім'ях – атмосфера пізнавальних інтересів самих батьків (самі читають, ходять на виставки, не нав'язуючи свого інтересу). Така стратегія саморозвитку виявилась найефективнішою.

Педагоги мають навчити батьків розвиткові творчих здібностей і обдарованості у їхніх дітях. Тут важливе значення мають відкриті запитання, творчі дискусії, глибоке знання батьками психологічної сутності творчого процесу, віра в інтелектуальні сили дитини. Для дитини батьки повинні створити умови, щоб вона мала змогу самостійно здійснювати свою індивідуальну діяльність. Завдання батьків полягає в максимальному сприянні, стимулюванні активності та розвитку в дитини винахідливості, ініціативи, творчого підходу до навчання. Бажано, щоб у дитини був улюблений затишний куточок, де вона може повністю усамітнитися і спокійно подумати. У кімнаті дитина повинна відчувати атмосферу творчості, розкутості на уміння знаходити розв'язок нестандартних ситуацій, як націленість на відкриття нового.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження психологічних особливостей розвитку обдарованості у дітей молодшогошкільного віку можна зробити наступні висновки.

В сучасній психологічній науці немає єдиного погляду на проблему обдарованості. Визначні науковці сперечаються щодо визначення ключових критеріїв поняття "обдарованість", структури обдарованої особистості, діагностичних методів виявлення обдарованих, розмежування між "обдарованими" та "звичайними", природи обдарованості та інших питань.

Питання природи обдарованості, по суті, лишається відкритим. На нинішньому етапі розвитку психології дослідники зосереджуються на вивченні феноменології дитячої обдарованості, визначенні її структурних складових, підборі відповідних діагностичних методик та розробці індивідуальних програм розвитку обдарованості в дитячому віці.

Обдарованість – це системне утворення особистості, що є координатором, регулятором, стимулятором творчої діяльності, сприяє знаходженню таких рішень, які дають можливість людині краще пристосуватись до світу, оточення, інших людей і до себе.

Обдарованість – загальнопоширене явище, що обумовлене як біологічними, так і соціально-зумовленими факторами; біопсихічний потенціал кожної дитини, що дозволяє виживати фізично (біологічний вектор) та досягати найбільших успіхів у соціумі (психологічний вектор); системне утворення особистості, що координує, регулює та стимулює творчу діяльність.

Важливою ознакою обдарованості є креативність — здатність до творчості. Згідно з психологічними дослідженнями, основу обдарованості складає закладений від народження творчий потенціал, який розвивається протягом усього життя людини. Кожна людина наділена творчими здібностями. Проте міра творчих здібностей є різною.

Ознаки обдарованості – це ті особливості дитини з талантом, які виражаються в її реальній активності та можуть бути оцінені шляхом

спостереження за її поведінкою.

Характерними рисами обдарованих дітей є випередження в розвитку пізнавальних здібностей, психосоціальної чутливості та фізичних даних. Приваблює швидке опанування мови та багатий словниковий запас, високий рівень розвитку пам'яті, уяви, неймовірна пізнавальна активність і дослідницький запал обдарованих дітей, підвищена зосередженість, здатність знаходити причинно-наслідкові зв'язки.

Обдарованість поділяють: за широтою прояву – загальну та спеціальну; за видом діяльності – інтелектуальну, академічну, творчу, організаторську, соціальну, технічну, художню, спортивну; за інтенсивністю прояву – обдаровані, високо обдаровані, виключно (особливо) обдаровані; за способом вираження – явна та прихована обдарованість; за тимчасовими характеристиками – обдаровані з нормальним темпом розвитку або з випереджаючим; за віковими особливостями прояву – стійка або епізодична.

У молодшому шкільному віці гострота сприйняття, наявність необхідних передумов словесного мислення, спрямованість розумової активності на повторення, внутрішнє прийняття, створюють сприятливе середовище для збагачення та розвитку психіки. Отже, вікове явище – унікальність ходу розвитку – впливає на зростання інтелекту, діючи як фактор обдарованості. Яскраві прояви вікової обдарованості – це той ґрунт, на якому можуть розвиватися видатні здібності.

Всі діти, що розвиваються прискореними темпами, з різними проявами обдарованості, вимагають особливої турботи з боку оточуючих – батьків та педагогів, для того, щоб вони мали можливість втілити свою неповторну індивідуальність.

Для встановлення рівня прояву обдарованості у дітей молодшого шкільного віку ми застосували методику «Картка обдарованості» Хаана та Каффа. Для визначення чинників, що впливають на рівень вираження обдарованості у дітей молодшого шкільного віку було обрано чотири опитувальники: методика "Визначення типу темпераменту. Методика Айзенка";

методика "Самооцінка творчого потенціалу особистості"; методика "Тест творчого мислення П. Торренса"; анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Г. Лускановою).

У результаті тестування було виявлено, що 57,8 % дітей молодшого шкільного віку мають чітко виражені різні види обдарованості. У 31,3 % дітей молодшого шкільного віку деякі виявлено схильність до певних видів діяльності, але проявляються вони не постійно. В 10,9 % учнів не виявлено чітко виражених інтересів до будь-якої діяльності.

Встановлено, що приблизно половині опитаних дітей молодшого шкільного віку (47,1 %) притаманний середній рівень самооцінки творчого потенціалу. У свою чергу, у 29,4 % опитаних дітей молодшого шкільного віку мають високий рівень самооцінки творчого потенціалу. Дещо менше опитаних дітей молодшого шкільного віку (23,5 %) мають низький рівень самооцінки творчого потенціалу.

Встановлено, що такі типи темпераменту як холерик, сангвінік, флегматик розподілилися майже рівномірно (холеричний тип темперамент – 34,4 %; сангвіністичний тип темпераменту – 31,2 %; флегматичний тип темпераменту – 28,1 %). І лише у 6,3 % опитаних визначено меланхолічний тип темпераменту.

За результатами опитування було встановлено, що за всіма показниками переважає низький рівень творчого потенціалу («Гнучкість» – 76,5 %, «Оригінальність» – 79,4 %, «Розробленість» – 82,4 %). І лише у незначній частині опитаних за всіма показниками переважає високий рівень творчого потенціалу («Гнучкість» – 23,5 %, «Оригінальність» – 20,6 %, «Розробленість» – 17,6 %). Це дає підстави зробити припущення про здатність дітей молодшого шкільного віку переходити від однієї стратегії до іншої, знаходити нестандартні рішення, відмінні від загальноприйнятих і банальних, про винахідливість і здатність до конструктивної діяльності.

Визначено, що 38,3 % опитаних дітей молодшого шкільного віку мають позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких учнів переважно заради спілкування з однолітками та друзями. Дещо у меншій кількості

опитаних дітей молодшого шкільного віку проявляється гарна шкільна мотивація (32,4 %). І лише незначна кількість опитаних дітей молодшого шкільного віку проявляє або високий рівень або низький рівень шкільної мотивації (по 11,7 %). Слід відмітити той факт, що 5,9 % учнів проявляють негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація.

За результатами дослідження встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем вираженості обдарованості та такими чинниками, як творчим потенціалом, творчим мисленням й навчальною мотивацією. У свою чергу, слід зазначити, що не було виявлено статистично значущого зв'язку між рівнем вираженості обдарованості та типом темпераменту у дітей молодшого шкільного віку.

У процесі виховання обдарованих дітей ключова роль відводиться батькам. Вони повинні створити сприятливе середовище для гармонійного розвитку дитини: атмосферу любові, взаємодовіри, чуйності до її потреб та захоплень, психологічної безпеки, безумовного прийняття дитини як особистості, відкрити атмосферу, відчуття дозволеності, надання їй свободи та можливості для самостійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенк Г., Еванс Д. Як перевірити здібності вашої дитини: Тести для дітей 10-15 років: Пер. з англ. К.: Школа, 2001. 192 с.
2. Аніскіна Н.О. Педагогічна підтримка обдарованості. К.: Вид. дім "Шкіл. світ", 2005. 128 с.
3. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2007. 472 с.
4. Аніскіна Н.О. Педагогічна підтримка обдарованості. К.: Вид. дім "Шкіл. світ", 2005. 128 с.
5. Апостолова Г.В. Робота з обдарованими дітьми. *Обдарована дитина*. 2006. № 1. С. 12-17.
6. Барков В. І., Тютюнников А. М. Як визначити творчі здібності дитини. К.: Україна, 1991. 79 с.
7. Бичко О.В. Пошук факторів обдарованості та спроби побудови моделі обдарованої особистості. *Актуальні проблеми психології*: Том 6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Зб. наук. праць / За заг. ред.. С.Д. Максименка. К.: BONA MENTE, 2002. Вип. 3 (1 частина). С. 35-39.
8. Буров О. Ю. Критерії та модель академічної обдарованості. *Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне і відмінне: матеріали круглого столу*. – 2012. – С. 6–9.
9. Васильєв С. Робота вчителя непрофільної дисципліни з обдарованою особистістю. *Рідна школа*. №11. 2000. С. 18-20.
10. Волощук І. С. Методи розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку: Метод. Посібник. *Рідна школа*. 1998. № 3. С. 29-51.
11. Волощук І. С. Що таке творчі здібності та як їх розвивати. *Мудрість учіння. Кроки до успіху*: Навч. метод посібник. К.: МагістрS, 1999. С. 16-24.
12. Волчанова Н. Індивідуальна робота з обдарованими дітьми. *Рідна школа*. № 6. 2000. С. 77-79.
13. Гавеля О.М. Педагогічні умови художньо творчого виховання обдарованої учнівської молоді у поза навчальний час: Дис. ... канд. пед. наук. К., 1997. 208 с.

14. Галузинський В. М. Індивідуальний підхід до виховання особистості. К., 1982. С. 30.
15. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина: Психологія, діагностика. Педагогіка. К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1993. 84 с.
16. Гільбух Ю.З. Темперамент і пізнавальні здібності школяра: Діагностика, педагогіка. К.: ВІПОЛ, 1992. 212 с.
17. Гнатко М.М. Деякі особистісно-когнітивні особливості творчо-обдарованих підлітків. *Педагогіка і психологія*. К.: Педагогічна думка, 2001. № 2. С. 101-108.
18. Гнатко М. М. Психологічні передумови роботи з обдарованими дітьми. *Шкільний світ*. 2000. № 6. С. 9-10.
19. Голуб Т. Виховуємо обдарованих дітей. Завуч. 2004. № 22. С. 47–53.
20. Диференціальна психологія: Підручник. К.: Академвидав, 2010. 432 с.
21. Дементьєва І.П. Програма роботи з обдарованими дітьми: методичний матеріал. *Обдарована дитина*. 2007. № 6. С. 7-13.
22. Деякі аспекти вирішення проблем навчання обдарованих дітей. *Педагогічна підтримка обдарованості*. К.: Вид. дім "Шкл. світ", 2005. 128 с.
23. Дубасенюк О. А. Основи теорії і практики професійної виховної діяльності педагога. Житомир, 1994. 187 с.
24. Дубасенюк О. А., Іванченко А. В., Вітвицька С. С. Педагогічна технологія в підготовці вчителя-вихователя: Метод. посіб. Житомир, 1993. 107 с.
25. Дубасенюк А. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. 367 с.
26. Заброцька С.Г. «Обдарованість» – риса тільки обдарованих? *Обдарована дитина*. 2007. № 5. С. 48-54.
27. Зазимко О. В. Основні теоретичні підходи до визначення обдарованості. *Обдарована дитина*. 1998. № 8. С. 5-12.
28. Зазимко О. В. Психолого-педагогічні вимоги до ідентифікації технічної обдарованості в юнацькому віці. *Педагогіка і психологія*. К.: Педагогічна думка, 2001. № 2. С. 14-23.

29. Зазимко О.В. Психологічні основи ідентифікації технічної обдарованості юнацькому віці: Автореф. дис...канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2003. 25 с.
30. Зубкова І.Ю. Розвиваємо здібності. *Обдарована дитина*. 1998. № 1. С. 17-18.
31. Івахненко Л.М. Особливості виховання обдарованої людини. *Талановита особистість: сім'я, школа, держава*. К., 1994. С. 114-116.
32. Клименко Н.П., Хімко С.Р., Федотова О.В. Обдарована дитина. 2006. № 2. С. 2-6.
33. Комаровська О. Обдаровані діти. Захист інтелекту та духовності. *Педагогічна газета*. 1997. Березень. С. 3.
34. Компасна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді „Творча обдарованість”. Інформ. зб. мін. освіти України. 1992. Січень. № 3. С. 17-21.
35. Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді / Уклад.: В.Г. Шевченко, О.В. Киричук. К., 1991. 29 с.
36. Коробка Л.М. Деякі аспекти проявів обдарованості у дитячому віці. *Обдарована дитина*. 2007. № 7. С. 56-59.
37. Круковська І. М. До проблеми визначення видів обдарованості. *Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне і відмінне: матеріали круглого столу*. 2012. С. 6 – 9.
38. Куліш Н.М. Розвиток самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності: Автореф. дис...канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.
39. Кульчицька О.І. Використання біографічного методу у вивченні обдарованості. *Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія* / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька, Л.Є. Сігаєва та ін. // За ред. С.О. Сисоєвої. К.: ВІПОЛ, 2001. 502 с.
40. Кульчицька О.І. Проблеми обдарованості в сучасній психології. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наук. праць* / За ред. І.А. Зязюна. У 2-х ч. Ч. 1. К., 2001. С. 263-268.

41. Кульчицька О. І. Специфіка дитячої обдарованості. *Обдарована дитина*. 2001. № 1. С. 3-10.
42. Кульчицька О.І. Соціально-психологічні фактори формування таланта. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*: Наук.-метод. журнал. 2004. Випуск 3. С. 112-118.
43. Кульчицька О.І. Соціально-психологічні фактори формування таланту. *Обдарована дитина*. 2005. № 1. С. 2-11.
44. Кульчицька О.І. Почуття та емоції в розвитку обдарованості. *Обдарована дитина*. – 2007. – № 1. – С. 3-16.
45. Кульчицька О.І. Обдарованість: природа і суть. *Обдарована дитина*. 2007. – № 1. – С. 17-24.
46. Лещенко М. П. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності: Навч.-метод. посібник. К.: АСМІ, 2003. Ч. 2. 240 с.
47. Липова Л., Морозова Л., Луценко Л. Специфіка навчання обдарованих дітей. *Рідна школа*. 2003. № 7 (882). С. 8-11.
48. Липова Л., Морозова Л., Ренський С. Концепція обдарованості та її види. *Рідна школа*. 2003. № 4 (879). С. 10-12.
49. Мар'яненко Л.В. Вміння вчителя поводитися з обдарованими учнями як фактор його професійного зростання. *Практична психологія та соціальна робота*. К., 2001. № 8. С. 48-51.
50. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы психологи*, 1989. № 6. С. 29–33.
51. Моляко В. О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості. *Обдарована дитина*, 1998. № 2. С. 2–6.
52. Моляко В.О. Проблема обдарованості: нові етапи психологічних досліджень та їх практична реалізація. *Актуальні проблеми психології*: Том 6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Зб. наук. праць / За заг. ред.. С.Д. Максименка. К.: BONA MENTE, 2002. Вип. 3 (1 частина). С. 11-15.
53. Моляко В. О. Технічна творчість і її структура. *Обдарована дитина*. 2003. № 6. С. 2-4

54. Музика О. Л. Як розвивати обдарованість і чи можна її втратити? Обдарована дитина. 2006. № 3. С. 11–16.
55. Настенко Н. Творча обдарованість учнів: характерні особливості. *Психологічна підтримка творчості учня* / Упоряд. О. Главник, В. Зоц. К.: Редакції загально педагогічних газет, 2003. С. 25-26.
56. Неделевич В.Ю. Психологічний супровід обдарованих учнів. *Обдарована дитина*. 2010. № 6. С. 30 – 33.
57. Онацький В.М. Спостереження як метод діагностики обдарованості. *Обдарована дитина*. 2006. № 5. С. 22-30.
58. Онацький В. М. Спостереження як засіб вивчення академічно обдарованих дітей. *Обдарована дитина*. № 5. 2002. С. 44–54.
59. Онищук Л. Я – унікальна і неповторна особистість. *Обдарована дитина*. 2007. №6. С.17 – 25
60. Пасіхов Ю. Обдаровані діти – наше майбутнє. *Рідна школа*. 2002. № 3. С. 37-38.
61. Піріїто Дж. Як батьки і вчителі зможуть допомогти природному обдаруванню. *Обдарована дитина*. 1998. №2. С.13-17.
62. Подоляк Л. Г., Главник О. П. Основи педагогічної психології (психологія виховання): Навч. посібник. К.: Главник, 2006. 112 с.
63. Психологічний супровід школярів / Упор. Т. Гончаренко. К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. 128 с.
64. Психологічний практикум для школярів / Упор. В.І.Сіткар. Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 72 с.
65. Розвиток обдарованих та здібних дітей. *Сільська школа України*. 2004. № 6 (78). лютий. С. 3-7.
66. Рупняк Д.Т. Талант, як алмаз, треба шліфувати. *Обдарована дитина*. 2006. № 10. С. 29-35.
67. Сисоєва С.О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня. К., 1998. 365 с.

68. Скориніна О.В. Обдарованість та особливості побудови оптимальної педагогічної тактики. *Педагогіка та психологія*: Зб. наук. праць. Харків: ХДПУ, 2001. Вип. 19. Ч. 2. С. 79-83.
69. Слободенюк Л. І. Особливості пам'яті дітей з підвищеними розумовими здібностями. *Практична психологія і соціальна робота*. 2000. № 8. С. 43- 46.
70. Слободенюк Л. І. Система психолого-педагогічного пошуку обдарованих дітей. *Психолог*. 2003. № 8 (56). С.4-5.
71. Теличко Н.В. Обдарованість: сутність і проблеми виявлення. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*: Наук.-теор. Зб. Вип. 5. Переяслав-Хмельницький, 2004. С. 66-69.
72. Чудновський В.Е., Юркевич В.С. Обдарованість – це унікальність кожної особистості. *Обдарована дитина*. 2005. № 2. С. 2-7.
73. Шадрук С. Діагностика загальної обдарованості. *Рідна школа*. 1995. №4. С. 61-62.
74. Щорс В.В. Робота з обдарованими дітьми в загальноосвітній школі. *Шкільний світ*. 2008. №10. С.12-15
75. Щорс В.В. Розвиток обдарованої дитини. *Позашкільна освіта* 2012. №11 – С.7-14.
76. Ясінський В. Деякі аспекти роботи з обдарованими дітьми. *Рідна школа*. № 3 (866). 2002. С. 39.